

Téma č. 8

Kultura středověku I

Spunar, Pavel, a kol.: *Kultura středověku*. Praha : Orbis, 1972, „Věk středu“ a naše kultura, s. 9–35.

Pavelka, Jiří: Intimita, umění a masová média. In *Mladí lidé – aktivní občané v budoucí Evropě*. Sborník referátů z IX konference Klubu UNESCO Kroměříž, konané 25.–26. Dubna 2000. Kroměříž 2000, s. 53–57.

Breuers, Dieter: *Na hradech, v klášterech, v podhradí : Středověk, jak ho neznáte*. Praha : Brána – Knižní klub, 1999, s. 208–214.

Jiří Pavelka: *Epochy a proudy*, s. 1–42. Viz Téma č. 4.

Debicki, Jacek – Favre, Jean-François – Grünewald, Dietrich – Pimentel, Antonio Filipe: *Dějiny umění. Malířství. Sochařství. Architektura*. Praha : Argo, 1998. Viz Téma č. 4.

Spunar, Pavel, a kol.: *Kultura středověku*. Praha : Orbis, 1972, „Věk středu“ a naše kultura, s. 9–35.

1/ „VEK STREDU“ A NAŠE KULTURA

Motto

*Cognitio rerum humanarum magna
pars est nostrae notitiae,*

quandiu sumus in statu viae

(S. Bonaventura)

Slovo „středověk“ bylo, jak známo, vytvořeno humanisty 15.–16. století a pak v 17.–18. století pevně zakorvilo v historickém povědomí jako označení dějinné epochy středu mezi klasicou antickou a moderní dobou pokroku, navazující na to, čeho bylo v rozvoji lidského rozumu dosaženo ve starověkém Řecku a Římě. Dnes již sice dávno víme, že s vědeckou periodizací dějinného procesu má toto pojetí málo společného, stalo se však již natolik součástí naší humanistické kultury, že okřídlená rčení „poměry jako ve středověku“ či „středověké temno“ pro nás stále mají jasný pejorativní význam. Stále si ještě ne dosti jasně uvědomujeme, že tento „věk středu“, který povrchně obdáváme jako jakési nedorozumění ve vývoji naší kultury a vlastně ho škrtnáme jako opět jedno „temno“, kterých jsou dějiny evropských národů plny, je vlastně po mnoha stránkách *věkem zakladatel-ským*, že právě ve středověku vznikla naše dnešní civilizace. Tuto skutečnost bychom snad při pozornějším zamýšlení byli ochotni přiznat – žijeme přece ve městech, jejichž centry jsou stále ještě středověké radnice a katedrály, uvědomujeme si, že hrad na kopci nad naší vsí je s ní spjat stejně jako její pole. Položíme-li si však otázku,

ňují zaslepené horlivce? Ano i ne. Nebyla to ironie především proto, že tento zdánlivě směšný omyl nebyl náhodný. Humanisté opravdu nemohli znát starší rukopisy antických autorů, protože i dnes poznáváme zdrcující většinu staré římské literatury právě z rukopisů 9. století; přímo ze starověku se zachovaly jen nepatrné zlomky. „Středověk“, říká jeden z vynikajících znalců, „byl lepším ochráncem starověké literatury, než jím byla poslední století starověku. Zachránil to, co se ještě zachránit dalo.“ Už poslední století starověku nenávratně ztratila vše, co neodpovídalo manýristickému a přeretorizovanému vkusu doby, takže mnichové přepisující v klášteře v Toursu, Luxeuili nebo v St. Gallenu ve velkých opisovačských dílnách staré rukopisy uchovali opravdu už jen poslední zbytky.

Tato drobná skutečnost není jen pouhou kuriozitou, vydává svědectví o něčem závažnějším. Ukazuje totiž, že naše běžné představy o středověku a antice nejsou tak jednoznačně správné, jak se nám zdá. Antika – tak jak existuje v našem povědomí – je vlastně obrazem složeným z prvků vybraných z klasického Řecka (a zde ještě především z Athén) a z jejich napodobení v Římě 1. století. „Antické“ však není totožné nejen se „starověkým“, ale ani s „klasickým“. Viděli jsme právě, že humanisté se alespoň částí svého snažení přihlásili ke středověku, či spíše k tomu výběru z klasické kultury, který zanechalo středověku poslední období starověku. Jen o málo více (díky nálezům papyrů apod.) máme k dispozici i my. Je to opravdu skutečnost zásadní důležitosti, všimněme si proto situace *pozdní antiky* poněkud podrobněji.

Všechny učebnice dnes uvádějí, že ve 3. století začíná hluboká krize antického světa, a snaží se zaznamenat nejruznější příčiny, které pro ni historikové mohou

najít. Často ale pro tuto snahu po vysvětlení zatlačují do pozadí skutečnost, že právě v duchovní oblasti vedou všechny tyto příčiny ke změně nezávažnější. Intelektuálně pozdní antiky byli přesvědčeni, že pokračují v díle započatém „starými“, a dlouho neviděli, že jsou úplně jinými lidmi v úplně jiném světě. Něco podstatného se mezitím změnilo.

Můžeme samozřejmě v soulasu s tradičními učebnicemi líčit dějiny antické vzdělanosti od 3. století jako historii úpadku. Opravdu se od té doby o římské a z větší části i o řecké literatuře hodné toho jména a srovnatelné s klasickou dá těžko mluvit. Vyčerpává se v bezduchém a manýristickém formalismu a je tak posedlá rétorikou jako miron všech věcí (i lidských kvalit), že jen opravdu se sebezapřením lze číst například nabubřelé panegyriky nebo podle všech školských pravidel vybrusované listy prefekta města Říma *Quinta Aurelia Symmach*a (ca 340–ca 402), čestného a vzdělaného muže z nejlepší římské společnosti, intelektuálně však bezmocného. Přesto byl ve své době ideálem vzdělance. Dokonce ani tak bojovný křesťan jako „církvní Otec“ milánský biskup *Ambrosius* (ca 339–397) se s ním jako s literátem neodvažoval srovnávat, přestože Symmachus byl náčelníkem pohanské strany v Římě. Všichni tyto kultivovaní a většinou milí a zdvořilí lidé psali mnoho, jedinou vadou jejich výtvoří však bylo, že neměly co říci, a ani se o to nesnažily; měly jen ukázat, že jejich autor umí psát elegantně a vznešeně. Zanechali kromě povodně veršů i početné sbírky listů, čteme-li je však, zjišťujeme, že vlastně neměly sdělovat nic; poslové byli štvání od jedné „villy“ ke druhé jen proto, aby doručili líčený slunného odpoledne...

Rétorika vládla tak bezvýhradně jako snad nikdy

předtím nebo potom; s pádem republiky přestala být nástrojem politiky, stala se normou vzdělání, a tím prostředkem k dosažení místa v armádě byrokratů dusících ohromné impérium. Cicero by se byl už neuplatnil, jeho výmluvnost přestala být nástrojem uplatnění práva a zbraní v boji a stala se nástrojem malodušné a maličerné úřednické kariéry a velmi často nesytatého patolizalství. Nikdy nebyl žádný císař dost tyranický, žádný správce provincie dost vydiřidušský, aby se nenašel ne jeden, ale deset rétorů, kteří se předstihovali v jeho chvále. Zároveň se ovšem rétorika stala i teorií literatury, návodem, kterému se vyučovalo a podle něhož se nauceštějí i psalo.

To vše ovšem nevysvětluje celkový úpadek tvořivého ducha. Vždyť právě tato rétorická tradice to byla, která dodnes určuje náš systém humanistického vzdělání, ono dědictví, s nímž se školské systémy všech evropských států potýkají, ale které se neodvažují úplně odvrhnout. Krásná kniha E. R. Curtia o evropské literatuře a latinském středověku ukázala, jak tato tradice přes středověk vytvářela moderní literaturu, aniž jakkoli omezovala její tvůrčí potenci. Všimneme-li si však i jiných oblastí, vidíme stejný obraz: věda nepokračuje, spokojuje se s tím, co vytvořili „staří“, a ani to už nebudí zájem; ne poznání, ne vědění, ale jen to, co je zábavné a kuriózní, je tradováno v různých příručkách. Historikové vědy si samozřejmě všimli, že matematikové a astronomové, lékaři a mechanikové té doby si už nekladli žádné zásadní otázky, a vysvětlovali to tím, že řecká věda se dostala do slepé uličky, protože prostá pozorování, na nichž byla založena, už nemohla poskytnout nový materiál. To by bylo vyžadovalo experiment a samozřejmě přístroje tehdy nedosažitelné přesnosti. Je však zřejmé,

že to může být vysvětlení jen částečné; jisté totiž je, že řecký racionalismus a jeho touha po rozumovém uchopení světa zemiely pomalou a krásnou smrtí. Obdivovatelé jeho plodů byli schopni vytvářet už jen ubohé náhražky, kterým chyběl právě život.

Lidé prostě nechtěli poznávat pomalu a postupně podstatu přírody a společnosti, chtěli naráz pochopit především sebe, svůj osud. Svět se změnil a klidná harmonie jedince a společnosti, občana a státu, člověka a kosmu, v níž žili lidé „klasického“ období, byla nenávratně ztracena. Z občanů menších či větších měst, kde každý měl alespoň nějaký vliv na utváření osudů celého společenství, stali se obyvatelé jediného ohromného světa – římského impéria. To jim bylo zpočátku domovem klídu a pokoje, blahobytu a prosperity, brzy se však změnilo v pochmurná kasárna, v nichž byl život sešněrován záplavou nařízení a předpisů, přičich jako zhoubný déšť z císařských kanceláří, kde se armáda pilných úředníků snažila předepsat jedinci každý krok v jeho životě. Všichni – s císařem v čele – jednali z nejlepších pohnutí a často asi opravdu nemohli jednat jinak.

Od 3. století přešlo impérium do defenzívy a pomalu se stávalo obleženou pevností, navíc ještě zmítanou stálými boji mezi obránci. Bylo třeba stále více vojáků, proto se musely zvýšit daně. To však nadlouho nepostačovalo, proto bylo třeba zhoršit minci, tj. provést inflaci. To ovšem vyhnalo do výše ceny a úředníci se divili, že ceny stoupají přes všechny dobře miněné zákazy v jejich ediktech, stylizovaných podle všech pravidel rétorického přesvědčovacího umění. Přihlíželi bezmocně, jak jsou jejich poplatníci ruinováni a jak výnosy daní klesají, a nemohli pochopitelně najít jiný recept pro nápravu situace než zakazovat poplatníkům opouštět své statky, připoutat

každého k jeho zaměstnání – sedláka, vojáka, řemeslníka a tak dále až po herce a tanečnice – a začlenit je dědičně do jakýchsi cechů. Tvrdí se často, že pro tento systém byla vzorem orientální despocie, jak se s ní Řím setkal například v Egyptě za posledních Protemaiovců, než ho učinil svou provincií. Není to nesporné, zapominá se však, že přes všechnu orientální pompu svého dvora zůstával císař vždy především služebníkem státu, jehož dobru sloužil tak, jako se ve starých městských státech každý občan podřizoval dobru obce. Měl pak samozřejmě právo vyžadovat totéž ode všech občanů a všechny jeho činy byly jen články řetězu rozhodnutí vyplývajících jedno z druhého a sloužících k udržení a upevnění říše.

V této situaci bylo pochopitelné, že staré náboženství, regulující život v obci, nepostačovalo; nepostačovala ani filosofie, pro niž byl jedinec opět především občanem. Proto slavily velké úspěchy různé kultury přicházející z Orientu, jejichž společným znakem byla lhostejnost ke státu a které slibovaly jedinci spasení v posmrtném životě. Člověk, který se dostal do rozporu sám se sebou, s tím, co svým společenským jednáním vytvořil, hledal ztracenou harmonii v projekci sebe samého jnanu, mimo tento neurčený svět.

Křesťanství bylo poměrně dlouho jen jedním z těchto kultů a zdaleka ne nejúspěšnějším. Mělo však před ostatními některé výhody: zpočátku přísnou, po židovství zděděnou netoleranci, dále svá svatá Pisma a poměrně pevnou organizaci; proto nakonec zvíťazilo. Prošlo mnohými proměnami. Z učení malé židovské sekty se stalo na východě říše téměř filosofii (nezapomeňme, že novoplatónství bylo programově iracionalistické), aby se pak – zejména na Západě, krizí kruté postiženém –

znovu podřídilo duchovnímu klimatu doby, kterou vynikající znalec charakterizoval jako magickou kulturu. Mezitím se stalo státním náboženstvím říše a opravdu se snažilo tomuto úkolu dostát – za cenu smířování nesmířitelného; to však nebylo v křesťanské věrouce ničím neobvyklým.

Krise společnosti zatím pokračovala. Úročné války dávno přestaly, tím však vyschl proud otroků a jejich cena neustále stoupala. Systém výroby zboží pro městský trh, opírající se o masovou práci otroků, se hrotil nejen proto, že jich byl nedostatek, ale i proto, že řemeslnické výrobky kupované na trhu za vyráběné zboží (hlavně potraviny) byly stále dražší, a vyplácelo se proto opatřovat si je doma ve vlastní režii. Vytvářela se tak už v posledních stolecích starověku snaha po úplné hospodářské soběstačnosti velkých i menších výrobních jednotek, typická pak pro středověk. Městská civilizace šla ke svému konci, těžší život se přenášelo na venkov, který města už nepotřeboval a i politicky se snažil starat se sám o sebe.

Pak přišli barbari, říše padla a jen rétorii nad tím nařkali. Lid barbarů vítal, protože zvůle a anarchie byly pro něj snesitelnější než spořádáný útlak státu. Byly to vojensky organizované družiny bojující proti každému, které uvedly do pohybu pestré obyvatelstvo lesů západní Germánie a stepí jižní Rusi. Trosky germánských kmenů, Hunové, Alanové a Sarmaté – to vše smícháno a spojeno ve více či méně trvalých federacích (které jen z pohodlnosti nazýváme kmeny) – se vřihly přes hranice říše tlačeny zezadu stále novými nájezdníky, zoufale hledajícími ani ne tak poklady, jako půdu, která by je uživila. Alarichovi Gótové vyplnili roku 410 Řím ne pro zlato a špenky, ale pro potraviny, které tam doufali

najít. Barbari se usadili mezi starým obyvatelstvem na venkově a pomalu s ním splývali. Města se vylidňovala, jen v některých sídlili noví vládcí, obklopení svou divokou družinou a některými vzdělanci, kteří spolu s nimi předstírali, že se vlastně nic nezměnilo, že stará civilizace trvá dále pod novými pány. Zatímco Theodorich († 526) se usadil ve starém císařském sídle Ravenně, usídlili se již merovejské vládcové Franků raději v lese před Paříží než ve městě samém. Evropa vplula do klidnějšího řečiště archaických agrárních civilizací a tato změna zasáhla i kulturu.

Sterilní rétorická vzdělanost vyšších vrstev stejně jako zvulgarizované křesťanství, prosycené vírou v zázraky a primitivními praktikami mnichů, žily ve městech a sídlily jejich osudy. Venkované – „pagané“ (pohané) – byli tím vším sotva dotčeni a spokojovali se svou archaickou vírou v bohy a bůžky plodnosti, zajišťující úrodu, vírou vlastní všem agrárním civilizacím už od neolitu. V tom se nijak nelišili od nově příchozích – ti si však přinesli navíc heroickou kulturu bojovníckých družin, charakterizovanou známou epikou s látkami brannými nejčastěji právě z období stěhování národů. Vzdělání už nikdo nepotřeboval, jen církve se bez jeho mírně a především znát alespoň základy správné latiny, aby mohly bez chyb reprodukovat přinejmenším hlavní liturgické formule. V 8. století například řešil papež otázku, zda křesťní formule zkomolená z neznalosti latiny je platná. Dříve měli kněží samozřejmě nutné vzdělání z domova a ze světské školy, nyní však museli biskupové sami vychovávat své kleriky a starat se o jejich školení; tím spíše se o to musely starat kláštery, které se už dříve oddělily od světa, a tím i světského vzdělání. Bylo to

ovšem pouhé profesionální školení, které mělo ke skutečnému vzdělání daleko. I to se však prosazovalo těžko ve všeobecném odporu ke světské vzdělanosti, zamítajícím jakékoli studium starých autorů, dokonce i jako vzorů stylu. Bylo spíše zásluhou jednotlivců, že přece jen zůstalo mnohé zachováno.

Jakousi syntézu těchto roztržitých snah provedla pak *karlovská renaissance*, navazující hlavně na tradice irské a anglosaské. Vypracovala zejména jednotné písmo, o kterém jsme se již zmínili, a položila základ jednotnému vyučování v systému trivía a kvadrivía, převzatého i s učebnicemi z pozdně římských rétorických škol. To je třeba zvláště připomenout: raný středověk nezachoval „dědictví antiky“, ale navázal na *pozdní antiku*. Každý, kdo čte už připomenutou (bohužel u nás ještě nepřełożenou) knihu Curtiova, musí to zpozorovat; uvidí totiž, že středověk přijímal spolu se systémem vyučování kanonizovaným v pozdní antice i kánon autorů, celý rétorický ráz vzdělání, jeho manýrismus a jeho školometství. Zároveň však zpozoruje (ačkoli tato stránka věci přichází u Curtia poněkud zkrátka), že s tímto dědictvím naložili vzdělanci raného středověku po svém. Vergilius, rozcupován v bezduchých komentářích, jim byl prezentován jako učebnice rétorických figur, brzy se však naši autoři, kteří ho četli pro potěšení a pokoušeli se ho napodobovat po svém. Vznikla tak zvláštní literární kultura, charakterizovaná především značnou exkluzivností. Jejím publikem byli jednotlivci roztroušení po kláštrech celé Evropy, kteří měli mezi sebou jen špatné a nepravdělné spojení, takže jejich dílo mnohdy ani neproniklo za zdi mateřského kláštera. Častěji se ovšem přirozeným během věci vytvářely společnosti přátel různých klášterů, kteří si navzájem půjčovali knihy a kritizovali svá díla.

Vládla tu pochopitelně záliba ve vylučnosti, v jemnosti stylu a vůbec v určité samoučelnosti literárního snažení. Umění pro několik přátel se snadno stává uměním pro umění.

Přece však je tato charakteristika, shrnutá S. Hellmanem ve slovech „literární štěstí v tichém koutku“, nepřesná. Svědčí o tom již to, že nejrozsáhlejším literárním druhem bylo (vedle legend) dějepiscetví, a to z velké části historie „nejnovějších dějin“ či „dějin současnosti“, jak říkájí Francouzi. Jsou to v nejvyšším stupni poučné komentáře politického dění, na němž jejich autoři měli mnohem menší účast než jejich starověcí předchůdci, komentáře psané pro literární přátele, kteří pak mohli nanejvýše něco z nich tlumočit negramotným „tvůrcům“ historie. Zájem o život vzdilancům nechyběl, chybělo jim jen publikum. Bylo to konečně pochopitelné, společnost měla jiné starosti než se zajímat o verše nadobující Vergilia.

Tradiční učebnice, podávající tzv. fakta, nemohou tvář oné doby vůbec vystihnout. Líčí nám její dějiny jako dějiny vznikajících a rozpadajících se říší, mluví o státních činech panovníků a vzbuzují v nás dojem, jako by se dobyvatelské války Karla Velikého lišily od válek Napoleonových jen primitivností Karlových vojáků. Zastírají tak, že to byla doba anarchie téměř naprosté, že „státy“ byly jen souhrny osob ovládaných hordami divokých bojovníků primitivního a barbarského náčelníka. Každý tu bojoval s každým a všichni bojovali především s přírodou, které se tvrdou prací snažili vyrvat dostatek potravy. Žít znamenalo především užít se a vlastně jediným způsobem obživy bylo zemědělství. Civilizace středověku je *civilizací zemědělců*, žije v jejich světě a jejich problémy. Přitom je třeba si uvědomit, že středo-

věké zemědělství začínalo na velmi nízké úrovni, mělo k dispozici jen primitivní a nedokonalé zemědělské nářadí (někteří historikové jsou dokonce přesvědčení, že /počátku byly i tak obyčejné železné nástroje jako sekera a motyka vzácností). Pracovní síla tak byla nedostatečně využívána a nedokonalost nářadí bylo třeba nahrazovat silou svalů. To pochopitelně znamenalo, že potřeba pracovních sil byla neúměrně velká, čímž také rostl počet úst, která bylo třeba z daných výnosů nakrmit.

Polé sama nemohla tedy zemědělce uživit, nedávala mu možnost věnovat se plně produkci obilí, které bylo spolehlivým základem výživy. Zemědělec byl v našem středověku nejméně zpoloviny odkázán na doplňkové způsoby obživy, především na chov dobytka. Pro ten však nebylo dostatek píce; musel se žít sám pastvou, a to pastvou hodně podřadnou, nejčastěji spásáním nízkých lesních podrostů. Podle toho ovšem vypadala také užítkovost. Primitivní obilnářství, doplňované nejméně primitivním dobytčářstvím, se tak pohybovalo v neustálém bludném kruhu: protože zemědělec nemohl svým ubohým nářadím dostatečně obdělávat půdu, musel ji nechávat ležet úhorem, aby se alespoň částečně vzpamatovala. Musel na ni vysévat veliké množství osiva, aby ho alespoň část na špatně připraveném poli vzešla. Pomáhal si proto tím, že oséval velké plochy, ty si však ukratoval z luk a pastvin a zbavoval se tak možnosti získat dostatek mrvy ke hnojení. Výsledkem takového primitivního hospodářství byly pak neuvěřitelně nízké výnosy; jedno zaseté zrna dávalo podle okolností dvě až čtyři zrna při sklizni.

Plytvání půdou, plytvání pracovními silami, plytvání jedinou energií, která byla k dispozici – silou lidských

a v mnohem menší míře zvířecích svalů, nepatrné výnosy, obžouvané každou nepřízní počasí, to všechno způsobovalo, že zemědělství bylo velmi labilní. Muselo žít nepoměrně větší počet pracovníků než později (nemluvě již o dnešku, kdy se procento lidí v zemědělství pohybuje ve vyspělých zemích okolo dvaceti až třiceti procent obyvatelstva). Není proto divu, že každá celkem obvyklá neúroda mohla mít katastrofální následky, že hlad provázal lidi od kolébky do hrobu, a to nejen ten hlad, který zaznamenávali kronikáři jako zvláštní událost. Bylo to každoroční hladování na jaře a v časném létě, kdy už nebylo zásob z minulé sklizně, byl to stálý hlad v době nejtěžších polních prací. Slabi, chronicky podvyživení a nedostatečnými nástroji vyzbrojení zemědělci se museli držet těch míst, jež mohli obdělávat bez větších nesnází, tedy především volných a nezalesněných planin. Žili tak rozptýleni ve velikém lese, který odděloval jedny od druhých a na který neměli dlouho sílu zaútočit. Lidé se nestýkali buď vůbec, nebo jenom výjimečně, žili v izolaci, která jistě nepodporovala šíření nových idejí a nových poznatků. Rozbít tuto izolaci mohly jen pravidelně navštěvované trhy, dobře zásobované řemeslníky schopnými produkovat dostatek nutného zboží. Řemeslník se však mohl v této společnosti sotva uživit, musel sám obdělávat pole a nezbyvalo mu času, aby mohl vyrábět pro zemědělce ve větším množství dokonalejší nástroje, které by jim umožnily klučit les a získat více půdy, což by bylo znamenalo také více obilí, které by pak zase mohli směnit s řemeslníky za jejich výrobky. Místo toho spotřebovávali zemědělci velkou většinu toho, co vyrobili, sami. Neměli tedy co prodávat ani za co kupovat, peníze hrály v hospodářském životě jen nepatrnou úlohu a bludný kruh, v němž se pohybo-

valo zemědělství, tak vlastně zahrnoval celé hospodářství.

V této hladovějící společnosti musel každý, kdo se nechtěl sám prací na poli, žít z práce jiných. Jako každá společnost nemohla se ani středověká společnost obejít bez určité organizace, a musela si proto dovolit přepych vydržovat určitou skupinu lidí, kteří plnili „organizační“ funkce, a kteří tedy měli moc. Ten, kdo měl moc, měl však také možnost poskytnout ochranu, která byla v anarchistických poměrech raného středověku stejnou životní nutností jako potrava. Menší i větší „mocní“ tak získávali dobrovolně i násilím stále více závislých lidí. To vše se odehrávalo v malých lokálních společnostech, vznikala tedy nová organizace společnosti, budovaná na pozvolna se formujícím feudálním vztahu pána a poddaného, „zdola“. Vláda panovnicka byla jen jakýmsi regulujícím a usměrňujícím prvkem v boji aristokracie o vybudování jejího panování nad lidmi a půdou, prvkem silným tam, kde aristokracie byla slabá, a slabým tam, kde byla silná. Tak jako byly rozmanité životní podmínky malých a roztroušených lokálních společností, byly rozmanité a pestré i formy vztahů mezi lidmi. V téměř každé vesnici se vztah závislých lidí k jejich pánům lišil, ještě zdaleka tu nebyly pevně uzavřené stavy s vymezujícími právy a povinnostmi.

Situace se radikálně změnila teprve v 11. a 12. století, kdy se podařilo rozbít onen bludný kruh ekonomiky, který jsme si právě popsali. Čím to začalo, je těžko říci, při prvním zběžném pohledu pozorujeme fakt spíše biologický: přibývá lidí a přibývá jich stále rychleji. Podle jistě nepřesných, avšak přece jen názorných odhadů se zvýšil počet obyvatelstva asi ze 46 miliónů v roce 1050 přibližně na 73 miliónů v roce 1300. Druhý fakt je také

zřejmý na první pohled: na mapě Evropy mizí se stále stoupající rychlostí zelená lesů a šíří se hněd polí, vesnice útočí na dosud nedotknutelný les s takovou energií, že hustota sídel v některých oblastech zakrátko dosahuje dokonce větší úrovně než dnešní. Kde se však tato nová energie vzala? Opravdu jednoznačnou odpověď je těžko dát. Jedna z teorií tvrdí, že se náhle značně zvýšila populace; bylo třeba živit více lidí, proto se lidé postarali, aby vyráběli více, na větších plochách a s menším vynaložením práce. Druhá tvrdí, že se zdokonalily výrobní nástroje, a proto bylo možno zlepšit produktivitu práce v zemědělství, kloucti lesy a živit více lidí. Zvýšení populace by pak bylo následkem, a ne příčinou. Ve skutečnosti asi nelze příčinu a následek tak jednoduše oddělovat; revoluce v zemědělství, ke které došlo ve 12.-13. století, byla zřejmě zároveň příčinou i následkem přirůstku obyvatelstva.

Především se tehdy velmi rozšířilo používání pluhu, který oral hlouběji a dokázal i obracet zeminu. Půda tak byla pro osiv lépe připravena a dávala lepší výnosy než staré rádllo, které jen rozrývalo povrch půdy a s nímž bylo možno pracovat pouze na lehčích půdách. Nový pluh se mohl ovšem rozšířit v neposlední řadě také proto, že byl zaveden nový způsob zapřáhání. Dříve byla zvířata zapřáhána přes prsa — dusila se a nemohla vyvinout všechnu sílu. Nový způsob zapřáhání — chomout pro koně a jaimo upevňované volům na rozích — umožnil mnohem lepší využití tažné síly, zvláště pak když se začali kovat koně. Zdaleka ne přehnané odhady uvádějí, že produktivita práce tak stoupla o padesát procent. Připočteme-li k tomu další novinky, jako brány, odstraňující jednu z nejnámáhavějších prací v zemědělství vůbec, vidíme, že už nebylo třeba tolika rukou pro obdělávání polí jako

dříve. Technická zlepšení sama o sobě by ovšem nebyla měla větší význam. Všechna byla ostatně už dlouho známa, rozhodující bylo, že se rozšířila masově, i když ne všude stejně silně. Pluh, který vyžadoval dlouhé pruhy půdy, aby bylo možno táhnout brázdu hodné daleko bez obtížného obracení, by se byl nevyplatil na malých polích, nepravděelně roztroušených v katastru. Znamenalo to, že bylo třeba přeorganizovat celou pluzžinu vesnice a způsob jejího obdělávání. Protože nebylo dostatek hnoje, nechávala se vždy polovina půdy jeden rok odpočinout, aby neztratila schopnost rodit. Nyní však byla pluzžina vesnice rozdělena do tří částí tak, že každý soused měl pole ve všech třech částech a úhorem byla ponechána jen jedna třetina. A tak toto trojpolní hospodaření přineslo již jen lepší organizaci polností o třetinu vyšší výnosy. Ještě snadnější bylo možno tuto novou organizaci převést tam, kde byly zakládány nové vesnice. Změnil se také typ venkovského osídlení. Dřívejší malé a nepravidelně rozptýlené chaty byly uspořádány v pravidelnější tvary, vznikaly prostě takové vesnice, jaké známe dnes.

Revoluce, která probíhala v zemědělství, změnila od základu tvář venkova, vytvářela ono prostředí, které se nijak podstatně nezměnilo až do doby poměrně nedávné. Především se však radikálně zvýšily výnosy, takže mnohem více lidí mělo dostatek jídla. Nebylo ovšem možno toho dosáhnout bez lepších a dokonalejších nástrojů — tj. především nástrojů železných. Evropa sice žila už dlouhá staletí v době železné, železo však bylo stále vzácné a velmi drahé; železné nástroje byly tedy pro prosté zemědělce těžko dosažitelné. V zemi bylo železa samozřejmě dostatek a bylo i snadno dostupné na povrchu, bylo však málo lidí, kteří je mohli těžít a zpracovávat, protože primitivní zemědělství pro ně nemohlo zajistit

dostatek potravy. Teprve když už se řemeslníci nemuseli starat o svou obživu prací na poli, mohli se plně věnovat svému zaměstnání. Železo a nástroje z něho vyrobené stejně jako jiné nezbytné řemeslnické potřeby byly pak už k dispozici v dostatečném množství a jejich cena pochopitelně klesala. Znovu se tak potvrdila pravda, že pokrok v zemědělství závisí do značné míry na „průmyslu“; dělba práce mezi zemědělstvím a řemeslnou výrobou se ve 12.–13. století stala rozhodujícím činitelem v přestavbě evropské ekonomiky. Zatímco na venkově našla svůj viditelný výraz ve vzniku vesnice nového typu, úloha řemeslníků a obchodníků se na druhé straně ztělesnila ve městě. Aby totiž tato dělba práce vůbec mohla fungovat, bylo potřeba, aby se zemědělci setkávali s řemeslníky na trzích a tam od nich za své výrobky nakupovali výrobky jejich.

Raně středověká Evropa nebyla úplně bez měst. V některých oblastech přežívala dosti dlouho římská města, jinde (jako například v Čechách) se podhradí velkých hradů blížila svým charakterem městům. Všechna tato sídliště však byla především střediskem správy, ať už světské nebo církevní, sídly dvorů a tržišti pro kupce zabývající se dálkovým obchodem s luxusními předměty. Nyní se však na tato tržiště a i na jiná menší začali stěhovat řemeslníci z venkova, usazovali se tu kupci a nová města se stala středisky výroby a obchodu. Revoluce v zemědělství tak byla doprovázena podobnou revolucí městskou. V celé západní a střední Evropě rozkvétají města a čnejí svými věžemi vysoko nad venkovem. Jsou proti němu také uzavřena hradbami a mají k tomu důvody, protože venkov jim nemůže odpustit jejich lichvářský peněžní monopol. Jsou cizím prvkem v evropském feudálním, avšak prvkem nutným. Na těs-

ném prostranství, které ohrazují vysoké hradby s pevnými branami, se tísní kostely, kaple, kláštery, kupecké domy, radnice a školy. Městské hradby chrání pěnicí, hluchný a bojovný život, který denně volá k pořádku zvuk zvonů, volání městské stráže a pevný městský řád. Stále těsněji se tlačí na úzkém prostoru mezi hradbami lidé, domy, kostely a tržiště, obyvatelé města i početní cizinci. Města přinášejí úplně jiný život, žijí jiným životním rytmem než venkov. Čas je zde měřen na hodiny, a ne na roční období, lidé se neřídí tradicí, dobrým zvykem, ale tím, co je užitečné a rozumné. Nechtějí se už jenom užít, chtějí dosáhnout především zisku. Peníze se stávají skutečným předmětem směny, a ne pouhým prostředkem tvorby pokladů, jako tomu bylo dříve. Peníze ovládají městské trhy a podřizují si venkov. Pánové totiž brzy poznávají, že za nových podmínek je výhodnější vybírat od poddaných peníze než naturalie nebo služby a roboty, protože toto vše a mnohem více lze získat za peníze na městských trzích. Tím ovšem nutí sedláky, aby prodávali velkou část toho, co vyrobí, na trhu a získali tak peníze na zaplacení úroku. Vede to pochopitelně k dalšímu oživení trhů, které musí pokrýt celou zemi poměrně hustou sítí měst a městeček, snadno dosažitelných i z nezapadlejší vsíky. Venkov se také přizpůsobuje, poznává, že nejspíše se pěstuje a také prodává obilí, a méně proto celý způsob výroby. Zemědělství se stává vysloveným obilnářstvím: „chléb pro všechny“ by mohlo být jeho heslem. Člověk žijící dosud v područí přírody se tak poprvé vymaňuje z jejích pout v míře dosud neslýchané.

Výsledkem těchto velkých hospodářských a sociálních převratů bylo definitivní upevnění nové *struktury společnosti*, v níž proti sobě stály dvě základní třídy feu-

dálší společnosti: feudální a poddaní. Zrodila se tak – jak se zdá – jedinečná a nikde na světě se neopakující společenská struktura, založená na specifickém vztahu mezi páneň a poddaným. Všude jinde, Byzanci počínaje a Čínou konče, se totiž mezi pána a poddaného vsunul panovník, všichni poddaní byli především poddanými panovníka, který mohl propůjčovat vládu nad nimi svým úředníkům. V Evropě si však šlechta vybojovala na panovníkovi svou „svobodu“, uzákoněnou na přelomu 12. a 13. století v řadě států i formálně. Šlechtici se stali skutečnými vlastníky půdy, kterou mohli propůjčovat za feudální rentu svým poddaným. Žádná jiná civilizace také neznala svobodného měšťana, nikde města nebyla vydělena svými „svobodami“ z prostředí zemědělců. Evropa se dala na cestu, která byla jiná než cesta celého ostatního světa. Byla to cesta, jež vedla k průmyslové revoluci, a tím k moderní průmyslové společnosti. Tyto skutečnosti byly zřejmě již Marxovi, který proto pro mimoevropský vývoj používal pojmu „asijský výrobní způsob“.

Současné diskuse marxistů na toto téma ještě zdaleka nejsou uzavřeny, stále se vedou spory, zda lze mluvit o čínském, či africkém feudalismu; přesto snad je možno již nyní konstatovat to, z čeho vycházel i Marx, že totiž evropský způsob je svým způsobem jedinečný. Nesporné je, že jedinečným a jen na Evropu omezeným společenským řádem byl kapitalismus, jehož vznik byl připraven dlouhým vývojem evropského feudalismu, zejména však vznikem zbožního hospodářství v oně „revoluci“ 12. a 13. století, o níž jsme mluvili. Evropská společnost začínala sice v raném středověku stejně jako ostatní agrární civilizace, avšak v období vrcholného středověku byla již úplně jiná a zaujala mezi nimi to jedinečné postavení, které jsme zvykli vidět až v období průmyslové revoluce,

kteřá učinila z Evropy vykořisťovatelku ostatního světa. Na tuto novou cestu ji nedostala vůle panovníků nebo šlechtů, byla to iniciativa zdola, která si vymohla prostor pro svobodné jednání a prolomila bludný kruh, v němž se agrární civilizace pohybovala. Zemědělec klučící v potu tváře na okraji své vesnice nové pole nebo zakládající hluboko v lesích novou vesnici musel nit alespoň minimální jistotu, že toto nové pole bude moci nerušeně obdělávat on i jeho děti. Potřeboval nějakou záruku, kterou nacházel v novém emfytentickém právu, podle něhož uzavíral s páneň smlouvu zaručující páňovi feudální rentu a poddanému dědičnou držbu s právem odkazu. Jestliže tedy šlechta bojovala za svou „svobodu“ (a také jí dosáhla), musela také jakousi (i když omezenou a sotva toho jména zasluhující) „svobodu“ přiznat i svým poddaným.

Přímou bojovným heslem se stala „svoboda“ ve městech vznikajících v 11. století na západě Evropy jako svobodná spřísahání (komuny) svobodných lidí, kupců a zčásti i řemeslníků. „Městský vzduch činí svobodným“ zněla zásada, o kterou města dlouho se svými pány bojovala a kterou nakonec prosadila, ne pro dobro vůli páňů, ale proto, že zásada svobodného stěhování byla nezbytným předpokladem jejich vzniku a rozvoje. Opět to byla tedy iniciativa zdola, která si vymohla prostor pro svobodné jednání, onu podivuhodnou středověkou svobodnou nesvobodu, která nebyla ani svobodou v moderním slova smyslu ani porobou tak, jak si ji dnes představujeme, ale privilegiem, jehož garantem nebyl stát jako tvůrce práva, ale jakási dohoda zúčastněných, chápáná jako právní vztah. Netroufám si zde definovat středověkou svobodu, znamenalo by to hluboce pochopit sám základ společnosti té doby, pochopit feudální společen-

ský vztah v celém jeho rozsahu a obsahu – a toho jsou historikové ještě dosti vzdáleni. Nemohu ji ani popsat. K tomu zde není příležitost, setrvjeme proto na paradoxním opisu „svobodné nsvobody“ a uvědomme si, že nejde ani o moderní svobodu, ani o nsvobodu.

Hledáme-li tedy odpověď na otázku, v čem byla výjimečnost středověkého feudalismu na území Evropy, zdá se, že je ji třeba hledat právě v této oblasti, ačkoli je zřejmé, že činit si nárok na nalezení nějaké jasné a přesné odpovědi by bylo jistě předčasné. Jisté je pouze, že hledat vysvětlení v nějakých „dědictvích“, která měla být oním tvůrčím prvkem, katalyzátorem evropské středověké společnosti, je nemožné. Proč si však nepřiznat, že to byly síly zrozené v anarchii raného středověku, které ji vyvedly na novou cestu? Ve všech jiných agrárních civilizacích to byl panovník, jeho moc, která byla hlavní a rozhodující silou společnosti. V evropském středověku však nebyla nikdy „anarchie“ natolik překonána (a historikové 19. století, zbožňující stát, nad tím nikdy nepřestali naříkat), aby se panovník dostal do tohoto postavení. Společnost se organizovala sama, iniciativa vycházela zdola. A to nepochybně hluboce poznamenalo celou evropskou kulturu. Zdá se totiž (k důkazu by bylo třeba knihy), že *tendence k racionálnímu jednání, nesená určitým individualismem, důvěrou individua ve své schopnosti a možnosti efektivního jednání*, která bývá často prohlášována za specificky evropskou (a nesporně jí byla od renesance), *se zrodila právě zde, v chaosu a anarchii raného středověku*, v omezených lokálních společnostech, kde hranice jednání byly postřehnutelné, kde se výsledkem dostavoval v konkrétní hmatatelné formě, ať už jím bylo postavení hradu, založení rodinného kláštera nebo jen vyklučení nového pole na kraji vsi.

Domnívám se, že zde máme jeden ze základních proudů evropských dějin, který je bezpečně odlišuje od dějin ostatního světa; bylo by však velice hrubou „aktualizací“, kdybychom pojmy jako „rationalismus“ nebo „svoboda“ chápali v moderním smyslu. Před tím je třeba co nejdůrazněji varovat, zvláště proto, že se velmi dobře hodí k „ideologickému“ zneužití. Vystihnout jejich dobový obsah je velmi obtížné, zřejmě je pouze to, že stejně jako svoboda byla zároveň nsvobodou (a vlastnictví zároveň ne-vlastnictvím, právo ne-právev atd.), byl racionalismus zároveň iracionální, a to nejen ve filosofické rovině, ale i v rovině „racionálního jednání“, kde například statky byly shromažďovány proto, aby se jimi plynulo. Teprve renesance a ještě spíše pozdější doba postavily všechny tyto pojmy do protikladu. Tvrdím-li tedy, že v raném středověku začíná onen proud, který ústí v našem technicistním, teleologickým myšlení, zdůrazňuji zároveň, že si musíme být vědomi toho, že tu nejde o žádný přímočarý vývoj, ale o kontinuitu v diskontinuitě, s níž se v dějinách stále setkáváme. Myslící lidé 9. století mysleli jinak než lidé 19. století, určité prvky myšlenkových pochodů se však sobě podobají a jsou tu určité genetické souvislosti asi i proto, že reagují na životní situace podobné, když ne přímo totožné. Vzdělanost a kultura středověku a novověku jsou zásadně odlišné už proto, že novověká kultura je sekularizována, přesto však mají základní rysy společné. Jisté bude shoda v tom, že to společné lze shrnout pod pojemem humanismus; doby, kdy humanismus byl středověku upírán, jsou už za námi, spor bude jen o jeho obsah.

Co předejším vadilo, bylo to, že jsme středověk viděli očima těch, kteří o něm zanechali svědeckví – literátů usazených v kláštrech a komentujících odtud tu

vášnivě, tu rezignované a melancholicky „světské“ dení. Byli bezbranní a závislí na nositelích moci – té moci, jež nutně byla v jejich očích nebezpečnou zvlášť, kterou bylo třeba teprve ovládnout jako nosorožce, k němuž už v. A u g u s t i n (354–430) přirovnával světská království. Je proto pochopitelné, že jejich obraz světa je tendencí, líčí ho tak, jak by si přáli, aby vypadal. Oni jsou tvůrci obrazu středověku jako doby hluboké (i když snad naivní) víry, doby odvrácené od tohoto světa. Odrud pak dedukují historikové: tento světový názor je odrazem strnulosti, lokální omezenosti, tendence k uzavření společenských skupin, která byla typická pro hospodářské a sociální poměry středověku. Jenže ve skutečnosti byla středověká společnost v neustálém pohybu horizontálně i vertikálně, v prostoru i na společenském žebříčku, byla vše jiné než uzavřená. Více než otázky posmrtného života ji vzrušovaly otázky života ve zdejšího, či spíše měla příliš mnoho na práci, aby se mohla věnovat sebereflexi. O myšlení světských vrstev víme velmi málo, nejen proto, že byly negramotné, ale jistě i proto, že necitily potřebu se hlouběji vyrovnávat se světem. Ve starší vrstvě francouzských hrdinských písní *chansons de geste* je jednolivec jaksi samozřejmou součástí společnosti, jinak je tomu však už ve 12. století. V literatuře té doby je zřejmá snaha „reintegravit individuum do společnosti“, jak tvrdí jeden z jejich nejduchaplnějších interpretů. Raný středověk není opravdu asketicko-klerikální, ale aristokraticko-bojovnícký. Situace se mění až od 11.–12. století, od doby, kdy – jak jsme viděli – ve společnosti nastaly zásadní změny.

Tehdy v krizáckých výpravách a rytířské kultuře se setkal svět šlechty se světem kleriků. Zahy se přilá-

síl i lid se svými kacířstvími, která byla dosud nevidaným vniknutím lidu do sféry úvah o lidském údělu tvář v tvář společnosti, světu a věčnosti. Vzdelanost kleriků se mezitím opět proměnila – stačí si připomenout vznik universit, svobodných obcí učitelů a žáků, jednoho z nejkrásnějších (snad i proto, že dnes už prezíriých) plodů naší vzdělanosti. Tehdy vznikla evropská inteligence (tak odlišná například od čínské mandarínské inteligence) jako skupina lidí sloužících perem a perem bojujících. Umění pro umění, které se dosud křčilo v klášterech, se stalo uměním pro mnohé, hierati přestávali svět komentovat a začínali ho měnit. Popsat tento bouřlivý nástup myšlení, zmocňujícího se sebevědomě pod heslem rozumu i Boha, není už našim úkolem. Postaci, budeme-li konstatovat, že se tehdy konstruovala v pevných obrysech evropská humanistická kultura. Antické dědictví se tehdy ve víru hlubokých společenských proměn a díky třeplivé intelektuální práci evropských vzdělanců transformovalo tak, že se postupně stávalo jen starou nádobou naplňovanou novým obsahem. To, co z něho přebývalo, bylo právě to nové, čím středověcí vzdělanci reagovali na životní skutečnost své doby. Viděli jsme v ní zvláštní důraz na individualismus, na jedináččho jedince. Tímto duchem je prodrchnuta nejen „renaissance 12. století“ – kultura rodící se intelligence, ale i kultura aristokracie, vytvářející například jedinečné (jinde se neopakující) pojetí rytířské lásky, určující evropskou představu o lásce dodnes; ve jménu těchto představ se hlásí ke slovu i měščí a lidoví kacíři. To vše ovšem v rámci křesťanství (oficiálního či neoficiálního, vulgárního či filosofického); uvědomme si však, že také humanisté renesance zdaleka nebyli ateisty (ukázala to například

krásně kniha L. Fevbra o Rabelaisovi), odvrhli jen to, co bylo opravdu zastaralé, „gotické“. Sekularizace evropského myšlení trvala delší dobu.

Dynamika evropské společnosti, nutící jednotlivce stále častěji jednat do neznáma, do budoucnosti, rozbišla nutně onen monotónní koloběh předem určeného života, vlastní všem agrárním civilizacím. Středověk sice začínal také jako agrární civilizace a jeho život byl také určován rytmem polních prací (naučil se znát čas teprve ve městech, kde hodiny na kostelní věži odbíjely rytmus nového pracovního dne, a ne už ročních období), avšak klid tradice a pokojného trvání v bezbřehém času byl neustále narušován neklidem činu emancipujícího stále nové vrstvy společnosti a vytřhujícího je z tradičních a navyklých kolejí života. „Staré dobré právo“, „starý dobrý mrav“ – to byla všeovládající hesla a málokteré slovo mělo tak podezřelý a pejorativní nádech jako „modernus“. Zjišťujeme-li však, co je jako „staré a dobré“ označováno, vidíme velmi často, že jde o jevy velice mladé; „starými svobodami“ byla emfyeutická privilegia stará několik desítek let. Cítíme tu bolestný rozpor mezi jistou tradicí a nejistotou nového, který ovládá středověké myšlení. Proto se také intelektuálové 12. století přesvědčovali, že „stojí na ramenou gigantů“, jen aby si nemuseli přiznat, že stojí na vlastních nohou; proto lidoví kacíři obnovovali starou církev, „zákon boží“, místo aby samostatně formulovali své problémy. Bylo by velice laiciné krčit nad nimi rameny, jejich neklid a pochybnosti si zaslouží úcty. Zároveň ovšem cítíme nostalgii po jejich klidu a jistotě, které jsme ztratili. Zda právem, je těžko říci. Spíše se zdá, že to, co středověku závidíme, je naše iluze o něm; středověký člověk se nám příliš snadno stává opět jedním „dobrým divochem“.

Nekladně si však tyto otázky, které mohou být jen předmětem mnohem širších a povolanějších úvah, a pokusme se shrnout to, co z našich úvah vyplývá. Především lze říci, že evropská civilizace začíná opravdu v raném středověku. Civilizace pozdní antiky se celým svým rázem mnohem spíše blíží civilizacím žijícím v „asijském výrobním způsobu“ než ve středověké evropské civilizaci. Ostatně osudy Byzance jako té části impéria, která přetrvala, ukazují jasně, kam vývoj směřoval. Kultura antiky, přejímaná středověkem jako kultura pozdní antiky, byla pouhou formou, které dal středověk obsah úplně jiný. Evropský humanismus byl nesen dynamickými silami společnosti, jeho „rationalistická“ tvář byla výrazem „rationalistických“ tendencí otevřené a vlastně „anarchisticky“ organizované společnosti. Nebyla to velká kultura, nemohla se srovnávat s kulturou Číny nebo Indie (šok, který zažili nemytí a nevzdělání křižáci při setkání s rafinovanou kulturou Arabů, sehrál také svou velmi důležitou roli při „kulturní revoluci“ 12. století), byla to však kultura společnosti neustále se měnící, hnané kupředu změnami nastupujícími ve stále rychlejším sledu. Nebylo jí dopřáno klidu staletí a tisíciletí, v nichž dožívá velikost.

Jiří Pavelka:

Intimita, umění a masová média

Intimita je pozoruhodným produktem společenského života, neboť odráží "gramatiku" (komunikativního) jednání člověka. Izn. dobová kulturní paradigma. ¹ Představuje konstrukci budovaný v procesech lidského dorozumívání a současně výsledek adaptačních schopností člověka podléhal vývům prostředí. Pojetí intimity se mění v konkrétní kulturní oblasti v průběhu historie na diachronické ose, ale také ve vztahu k jednotlivým "uzavřeným" etapám vývoje na ose synchronní. Tento fenomén se projevuje jednak v oblasti žité každodennosti (rituály), ² jednak ve sféře duchovní (mýty, morálka, legislativa). ³ Médien, které se oblast intimity pokouší zachytit v obou těchto aspektech, je umění, především ústní slovesnost, literatura, dramatická tvorba, výtvarné umění, fotografie a film. ⁴

Cílem tohoto příspěvku je posílnout zásadní změny v pojetí intimity, tak jak je přináší postmoderní koncept kultury, ⁵ a to na pozadí středověkého a novodobého pojetí intimity. Zaměřím se pouze na některé aspekty tohoto procesu, na vztah intimity a crotiky a na roli, kterou v těchto procesech sehrávají masová média.

¹ Srov. Pavelka, Jiří: *Předpoklady literárního dorozumívání*. Masarykova univerzita, Brno 1998.

² Srov. Breuers, Dieter: *Na hradech, v klášterech, v podhradí. Středověk, jak ho neznáme*. Brána, Praha 1999. Dühnen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Díl 1. Dům a jeho lidé*. Argo, Praha 1999. Le Goff, Jacques, ed.: *Středověký člověk a jeho svět*. Vyšehrad, Praha 1999.

³ Srov. Giddens, A.: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge 1995.

⁴ Srov. Pavelka, Jiří: "Sex, manželství a láska v antické a středověké literatuře. Příspěvek k paradigmatu intimity evropského kulturního okruhu." In: Chocholáč, Bronislav – Jan, Libor – Knoz, Tomáš, ed.: *Nový Mars Moravianus aneb sborník příspěvků, jež věnovali prof. dr. Josefu Fálkovi jeho žáci a přátelé k šedesátinám*. Matice moravská, Brno 1999, s. 209–224. Pardyová, Marie – Pavelka, Jiří – Pospíšil, Ivo: *Evuroamerická civilizace*. 592 stran. In: Malina, Jaroslav, ed.: *Kruh prstenu. Láska v životě a literatuře světa srdcem a rtkama českým malířů a sochařů*. Sv. II. Nádače Universitas Masarykiana – Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, Brno 2000.

⁵ Srov. Pavelka, Jiří: O poznání, hodnotách a konceptu postmodernismu. Několik poznámek ke změnám paradigmatu euroamerické kultury v letech 1930-1995. *Bulletin Moravské galerie v Brně* 55, 1999, s. 168-173.

Kultura nocování se stala atributem společenské úrovně domácnosti. Postupně byla vnímána jako jeden ze základních společenských rysů, rozlišujících civilizovanou společnost od společnosti necivilizované, primitivní. Tyto změny se promítly také do oblasti služeb. "Vě střední Evropě se teprve během 18. století diferencovaly městske hospody na hromadné nocelehárny, řemeslnické 'herberky' a luxusnější ubytovací hostince s jednotlivými pokoji a lážky, z nichž se vyvinuly pozdější hotely."⁹ V důsledku těchto procesů se stud stal významnou novodobou společenskou institucí regulující lidské chování. Nepřejal ani nepočítal funkce "strachu" a "hříchu" jako osvědčených regulativních principů lidského chování.¹⁰ Stud byl spojován s pocity viny, a tím účinnost "strachu" a vědomí "hříchu" spíše posiloval, než oslaboval.

Raném novověku začala být sexualita regulována a tabuizována. Proto se vztah k sexualitě ve středověku jevil ve srovnání s novověkem jako otevřenější a svobodnější. Otevřené, veřejné projevy pohlavního pudu byly naopak v nové době pokládány za něco necivilizovaného, nekulturního. Dané změny neznamenaly odstranění, ale zprivatizování sexu za dveřmi ložnic. Současně vznikaly dvě dichotomní funkční sféry, v nichž se projevovalo sexuální chování jednotlivce – cudné legalizované manželství, jehož smyslem bylo rození a výchova dětí, a hříšná erotika, orientovaná na mimomanželské vztahy. V šlechtických kruzích byla promiskuita tolerována u obou polulaví, stala se společenskou lrou a zábavou, což poprvé legitimizoval rokokový koncept světa a erotiky. Nižší vrstvy neměly k podobnému typu chování příznivé ekonomické podmínky. Tento stav trval také po celé 19. století a v první polovině 20. století, i když nově vzniklá, masová média (dení tisk, fotografie) a aktivity modernistických a avantgardních směrů a proudů (naturalismus, dekadence, surrealismus) začaly postupně nabourávat a ničit pojetí novodobé intimity. Společenské skandály a soudní procesy proti jednotlivcům ohrožujícím koncept křesťanské intimity a mravnosti¹² se staly vnějšími projevy postupně se prosazujících

⁹ Shorter, E.: "Illegitimacy, Sexual Revolution, and Social Change in Modern Europe. In: Rotberg, R. I. – Rabb, T. K., ed., *Marriage and Fertility. Studies in Interdisciplinary History*. Princeton University Press, Princeton 1980.

¹⁰ Petráň, Josef, a kol.: *Dějiny umělecké kultury II.1. Karolinum, Praha 1995*, s. 112.
¹¹ Srov. Delumeau, Jean: *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec. I. Argo, Praha 1997*. Delumeau, Jean: *Hřích a strach. Pocity viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. VOLVOX GLOBATOR, Praha 1998.

procesů i výrazem odporu tradiční, majoritní, měšťanské společnosti vůči připravovaným změnám.

Tato situace se podstatně mění na konci druhého tisíciletí, kdy nová masová média jako video, kabelová televize, internet nebo (mobilní) telefony poznatelně ruší hranice intimity tradiční společnosti, liberalizují pornografii a umožňují vznik nového průmyslového odvětví distribuujícího erotické zboží. Intimita je destrukována a synboly nového sexuálního chování se stávají "volná láska", "swingers", "gripensex", "sexshop", "live-sex-show", "peep show", "sex po telefonu", "sex channel", sexuální rubriky a poradny v tištěných médiích, erotické filmy a televizní pořady anebo pornografické webové stránky a servery. Postmoderní umění a masová média neponechala jednotlivci téměř žádný prostor k intimitě. Ve virtuálním prostoru umění a masových médií¹³ je možné vše. O všem je možné mluvit, vše je možné zobrazit a předvést před divákem. Intimita, do jejíhož rámce spadaly deviantní a patologické formy sexuálního chování,¹⁴ je medializována, získává výrazně zbožní a performativní charakter. Přirozeným důsledkem eroze v oblasti lidské intimity není pouze ztráta důvěry ve velké emancipační příběhy nabízející jednotlivci, skupině, třídě anebo dokonce lidstvu osvobození a pozitivní perspektivy dalšího vývoje, ale rovněž ztráta individuální i kolektivní identity jednotlivce.

V současné době je ohrožováno nejen vnější, ale také základní vnitřní životní prostředí člověka, oblast intimity, a to tím, že se stalo přednětem bezohledné průmyslové exploatace, jejíž negativní důsledky se v plné míře projeví až v následujícím období. V budoucnu se zřejmě ke slovu dostanou také ekologičtí aktivisté, kteří se pokusí ocliránit oblast erotiky a intimity před úpinou devastaci.

¹² Společenské skandály a soudní procesy proti jednotlivcům ohrožujícím koncept křesťanské intimity a mravnosti byly spjaty např. se jmény Ch. Baudelaire, G. Klimt, Lautréamont, C. Manet, O. Wilde.

¹³ Srov. *Dobrodružství v Bílém domě (to hlavní ze zprávy Kennetha Starra)*. Nakladatelství Knihcentrum, (místo vydání neuvedeno) 1998. Připravil Daniel Stern. Harantová, Emilie: *Clintonova AK74 se.V*. Nakladatelství Knihcentrum, (místo vydání neuvedeno) 1998. Doubek, Kaija: *Das intime Lexikon. Sex und Liebe berühter Männer und Frauen von Abéard bis Zola, von Woody Allen bis Mae West*. Eichborn, Frankfurt am Main 1999.

¹⁴ Srov. Ellis, Bret Easton: *Americké psycho*. Votobia. Olomouc 1995.

Koncepty intimity, tak jak se utvářely v evropské kulturní oblasti, jsou důsledkem i projevem střetu dvou základních daností ovlivňujících jednání člověka – jeho biologickou/genetickou a kulturní determinovanosti. Biologická/genetická sexualitativnost lidského jednání je v daných souvislostech určována mimo jiné determinativností tzv. křesťanským konceptem člověka, dějin a světa.

Paradigma středověku nezahrnovalo do sféry intimity nahotu, erotický život a úkony spojené s hygienou (koupele), metabolismem a vyměšováním. Ve středověkých vesnických a městských domácnostech (tato situace přetrvává na vesnici v 19. a mnohde i ve 20. století) spali členové (nukleární) rodiny v jedné místnosti spolu se služebnictvem i hosty; na jednom loži se běžně seklávali staří i mládí, rodiče i děti, manželské páry i svobodní příslušníci obojího pohlaví. Za této situace nahota a fyziologické funkce a potřeby, včetně sexu, nemohly být tabuizovány, i když nestandardní formy sexuálního života (cizoložství, incest, z násilnění, homoseksualita, slyk se zvířaty apod.), jak dokládají kroniky a soudní spisy, byly považovány za hřích a byly rovněž přísně trestány.

Mnohé píše ze středověkých lidových her (například internedij) a satirických literárních děl, které se dotýkají lidské sexuality a tělesnosti a které dnešní čtenář chápe jako vulgární, se rozhodně nedotýkaly jennociu středověkého konzumenta. Stud jako reflexe tělesnosti a sexuality dosud neexistoval, vznikl až na konci středověku a počátku novověku. Rezična středověkého pojetí intimity, ovšem konfrontovaná s novodobým pojetím intimity, zachycovala také lidová ústní slovesnost.⁶ Středověké pojetí intimity zcela nezlikařovala ani křesťanská teologie, která sexualitu označila za (přirodní) hřích a spojila ji s kategorií provinění (vina je zničením mravního vědomí), strachu a zla.⁷

V průběhu 15. a 16. století se zásadním způsobem mění pojetí intimity. Jde o procesy prosazující se jen pozvolna a postupně. Nejzřetelněji se změny v pojetí intimity

⁶ Srov. Jan Jeník z Bratřic: *Pisně starodávné lidu obecného českého, naimoze nezbedné a pohoršlivé*. Praha 1989, kritické vydání rukopisných sbírek, ed. Karel Dvořák, Obrátil, Karel Jaroslav: *Kryptická: Příspěvky ke studiu pohlanního života našeho lidu. Díl I-III*; reprint soukromého tisku z let 1932–1935 (sv. 1–5). Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, Praha – Litomyšl 1999.

projevují ve způsobu nocování. V tomto období vzniká v rámci domu (domácnosti) nový prostor – ložnice, jejíž funkce vyjadřovala také nová symbolika postele jako mobilizace, který se dostal se do centrální části tohoto prostoru. Zryk spáí v oddělených místnostech (ložnicích) se přenašel do domácností nižších společenských vrstev z panovníckých a šlechtických domů a křesťanských klášterů.

Ložnice se na počátku novověku stala privátním prostorem domácnosti. Její vznik byl předpokladem nového pojetí intimity, což následně mělo zásadní vliv na proměny mezilidských vztahů, společenského chování i kultury a symboliky odívání. Nahota se stávala tabu a začala se spojovat se sexualitou. Teprve v té době vznikaly noční oděvy (košile, čepice, župany). Jakmile nahota přestala být přirozenou součástí každodennosti, a tedy věci veřejnou, mohla být tabuizována a mohla rovněž plnit nové kulturní funkce. Tento proces lze sledovat na vyvárném tmeňi, kde nahota – počínaje renesancí – začala získávat nový význam: "Zašlechťena estetickými normami se stala přednětem zájmu a uspokojením zjemnělé erotiky."⁸

Tabuizování nahoty mělo významné důsledky na sexuální chování člověka. Ve středověku existovaly jiné normy pro fyzickou přitažlivost sexuálních partnerů než v novověku. Nebylo to ovšem dáno pouze odlišnou dobovou úrovní osobní hygieny a zdravotní péče, ale také podstatně se měnícími normami sexuální atraktivy jako společenského konstrukt. Pro (manipulativní) sex v tradiční společnosti, jehož hlavním cílem se stalo rození dětí, byla fyzická přitažlivost mezi sexuálními partnery /manželý/ podstatně méně důležitá než pro následující afektivní sex moderní doby začleňovaný do konceptu lásky.⁹ Tabuizace nahoty vedla nejen k estetizaci lidského těla, k vyváření či zruvnoblevování (staročeského) ideálu krásného lidského těla, ale také k jeho erotizaci. V tomto kontextu mohlo dojít k liberalizaci a demokratizaci sexu, přinášející nové vzorce sexuálního chování a mohlo se zrodit novodobé, romantické pojetí lásky, jejímž cílem je erotický a sexuální prožitok.

⁷ Žádný z hříchů nepřivedl do křesťanského pekla tolik duší jako tělesná žádost. Křesťanství je v tomto ohledu nábožensivním úzkostí, neboť sexuální život spojuje s prvotním hříchem (Adama a Evy). Pouze manželství omlovná sexuální chování, pokud je provozováno za účelem plazení. I v manželství však páchá hřích ten, kdo se svými partnereim obcuje pro rozkoš. Srov. Denzler, Georg: *Zakázaná slast: Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 1999.

⁸ Peřtán, Josef, a kol.: *Dějiny umělecké kultury II.1*. Karolinum, Praha 1995, s. 113.

Breuers, Dieter: *Na hradech, v klášterech, v podhradí: Sřetlověk, jak ho neznáte*. Praha: Brána – Knižní klub, 1999, s. 208–214.

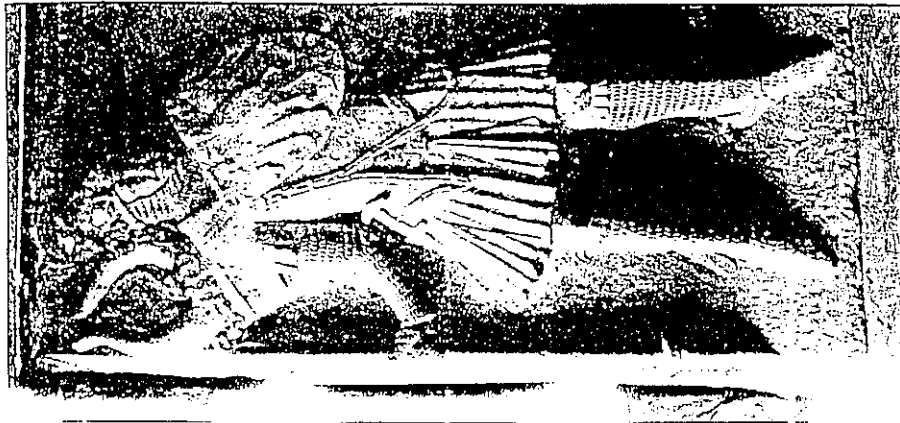

SLUŽKA ANNA A MUŽ SE SRDCEM LVA

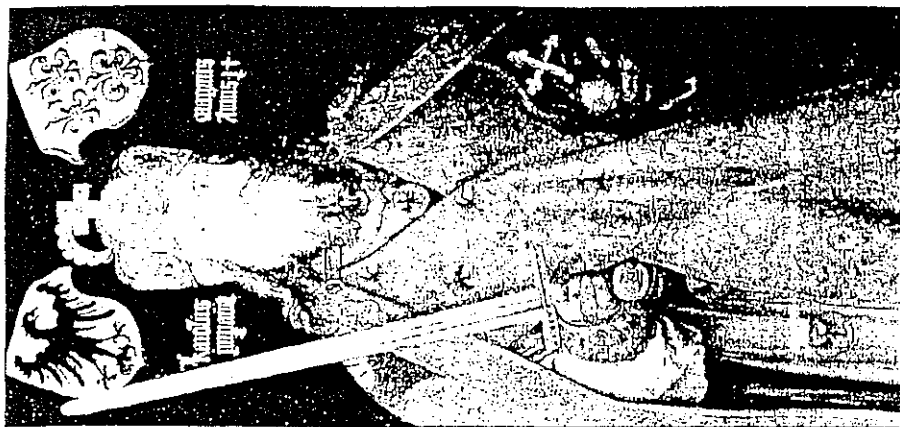
Zpráva očitého svědka: *Člověk stahovaný z kůže – Eleonora Akvitánská – Flirt v Byzanci – Se syny proti manželovi – Vražda v katedrále – Zrada ve Vídni – Vykupné za krále – Pohled do kalendáře*

Soumrak se sklání nad táborem a chladný vítr žene modravý kouř táborových ohňů podél louky ke kraji lesa. Mohl by to být krásný jarní večer, kdyby se jim nerozléhal srdceryvný křik toho nešťastníka, kterému zažíva stahují kůži z těla. Řve už víc než hodinu a ti chlapi si dávají veliký pozor, aby jim neumřel příliš rychle.

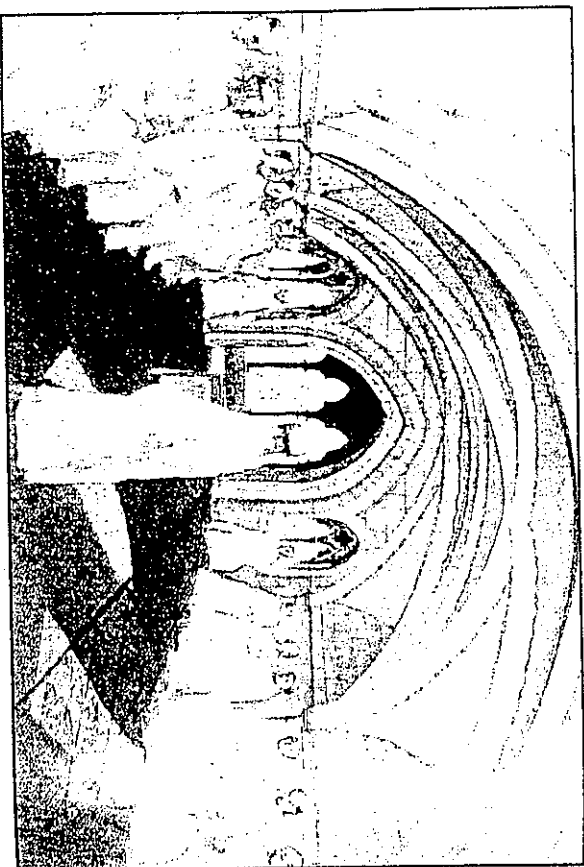
Jsem Anna, služka a důvěrnice královny Alienor nebo také Eleonor, jak jí říkají cizinci. Ta teď hýčká v náručí svého umírajícího syna, svého miláčka Richarda, jemuž se za jeho hrdinské činy ve Svaté zemi

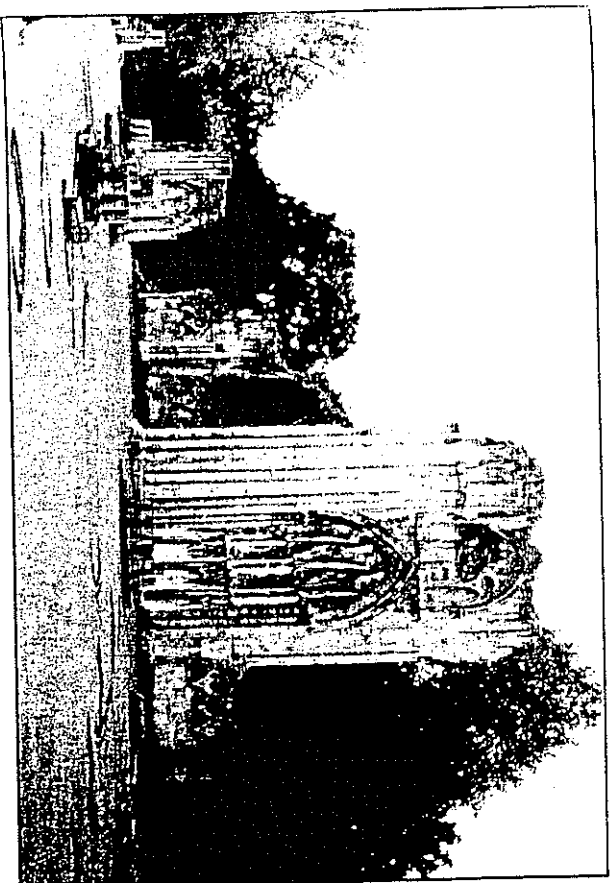
Německý král (Ludvík Bavor) z mohučského eyklu kurfirřtů (kolem roku 1330)

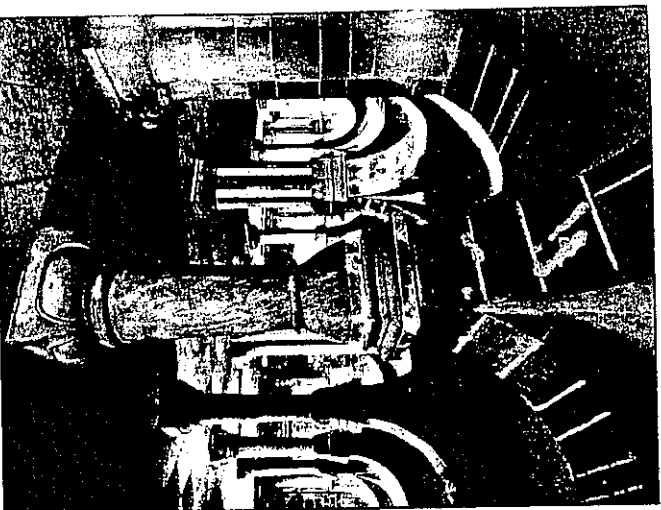
Karel Veliký v představě Albrechta Dürera vyhlíží jako pozdně středověký císař Svaté říše římské; jeho skutečná podoba krále Franků byla asi jiná, nicméně také dost působivá

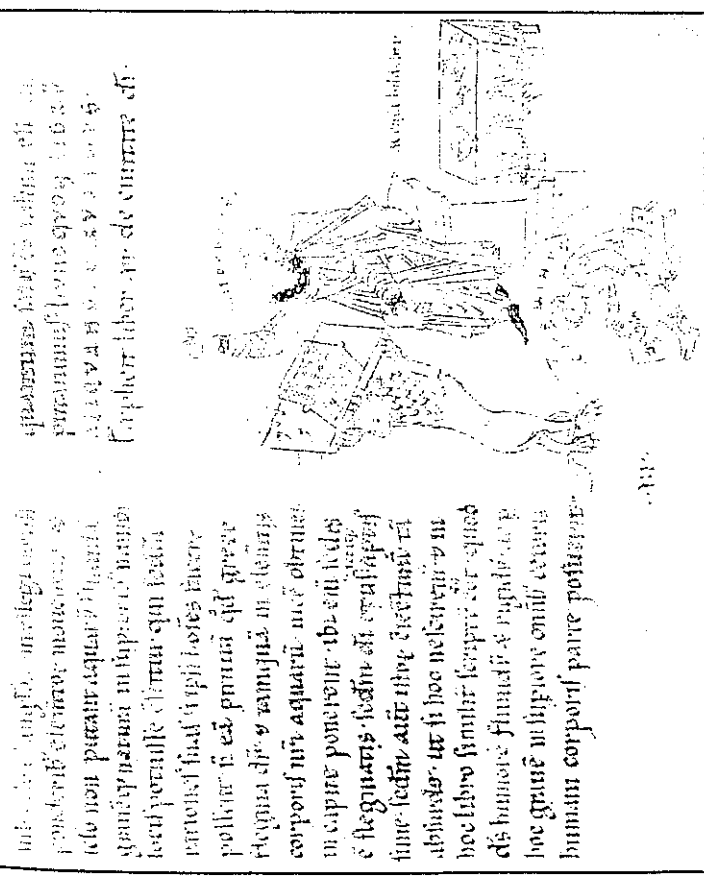
Centry stredoveké vzdélanosti se staly kláštory. Na horním obrázku ideálny pohľad na cisterciácke opástvi Hailes v Anglii, na spodnom rehoľníci zasedajúci v kapitulni síni.

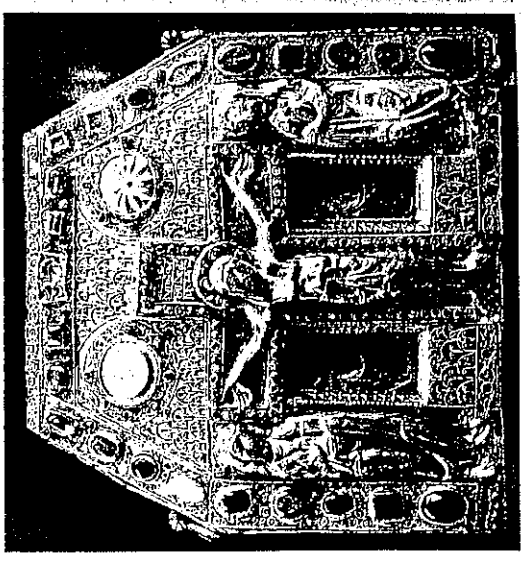
Z mnoha klášterů se dochovaly jen impozantní ruiny.

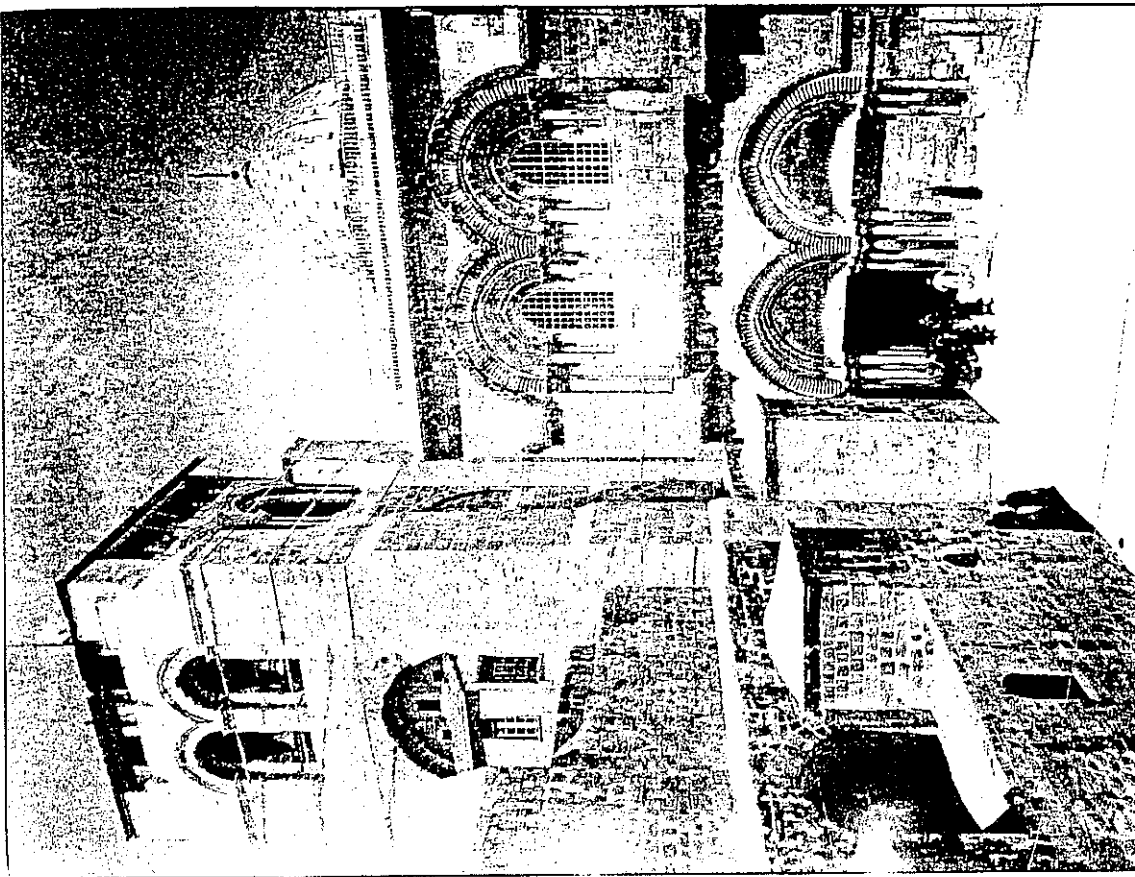
Klášterní krypy sloužily liturgickým účelům a nezdíka v nich bývaly uchovány ostatky svatých.

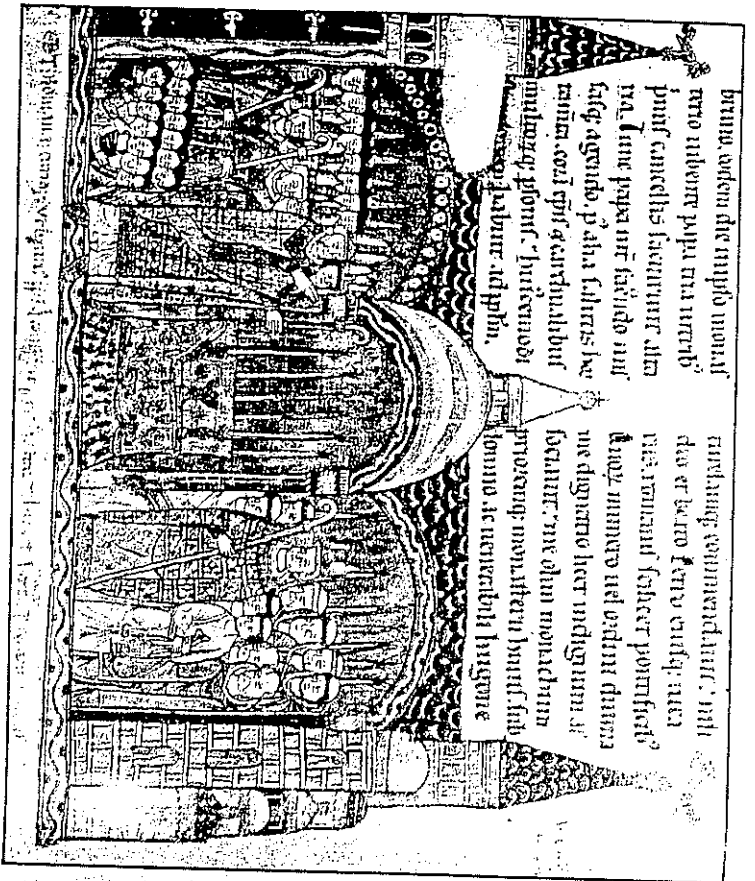
Sředověcí pisáři se rádi zobrazovali na stránkách svých děl, podobně jako pisář Hildebert se svým pomocníkem Everwinem ve druhé polovině 12. století

Ostatky svatých se uchovávaly v překrásně zdobených relikviářích. Na relikviáři pocházejícím z Francie je vyobrazeno Ukřižování

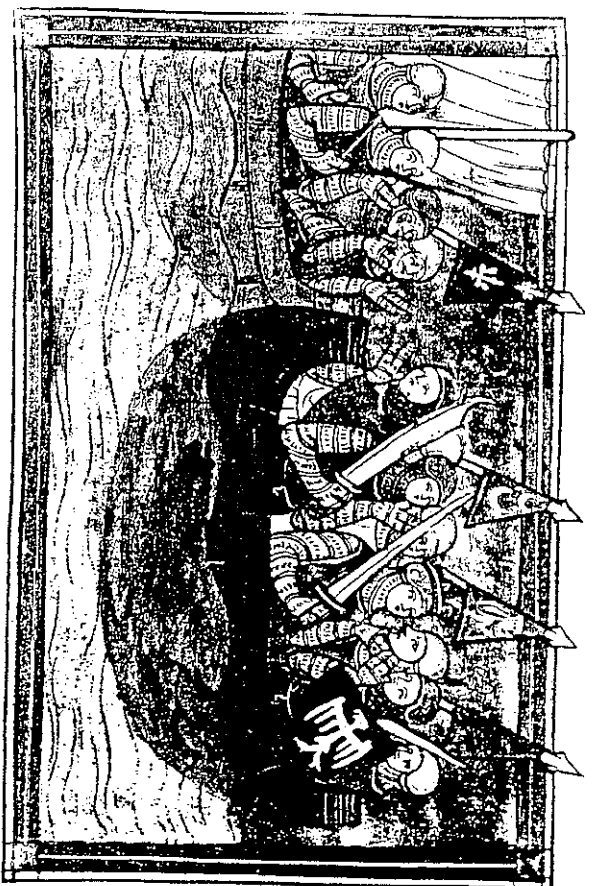

Poutníci směřovali ke vzdáleným místům spojeným s počátky křesťanství. Snem všech křesťanů byla návštěva chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě

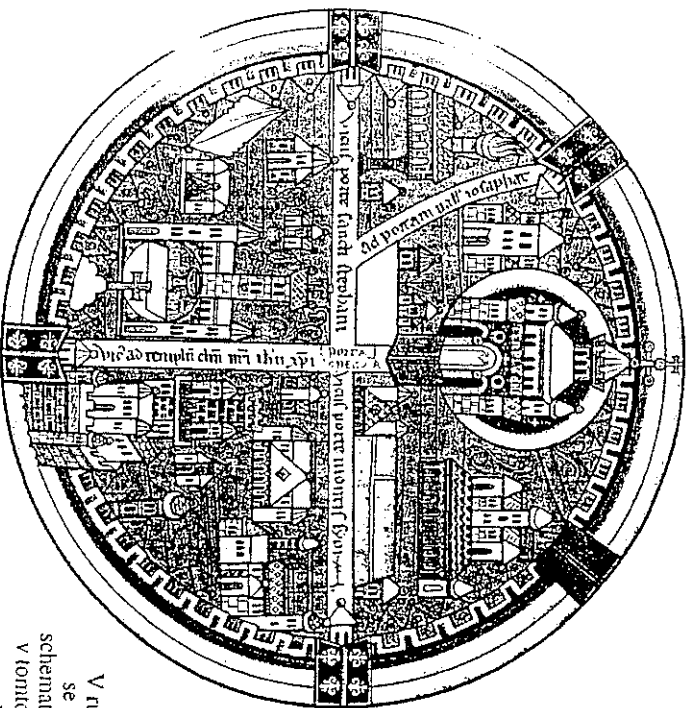

Papež Urban II. vysvětil 25. října 1095 nový kostel opatištví v Cluny a za tři týdny zahájil koncil v Clermontu, na němž vyhlásil první křížovou výpravu

Vidělové první křížové výpravy v představě známého ilustrátora Gustava Dorého

Křížové vojsko se připravuje přes moře

Mapy v našem slova smyslu ve středověku neexistovaly. V rukopisných dílech se však často našlou schematická vyobrazení - v tomto případě Svätého města Jeruzaléma

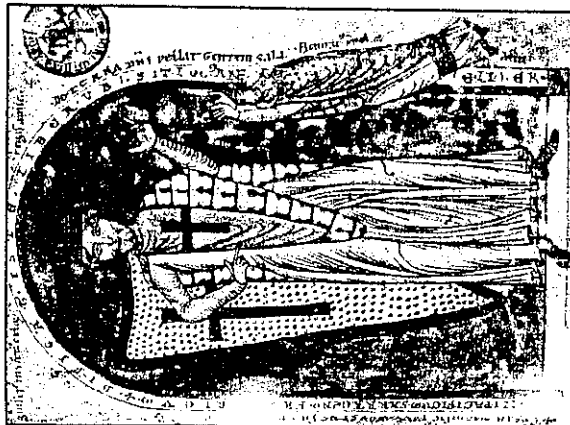

V Palestíně a Sýrii vybudovali křižáci desítky kamenných hradů.
Na snímku johanitský hrad Margat

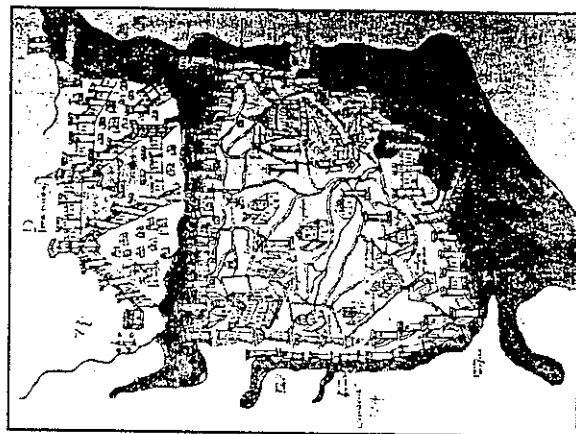
V bitvě u Hattinu roku 1187 ztratili křesťané v boji se Saladinovým vojskem nejen Svatý kříž, ale také tisíce padlých a posléze i město Jeruzalém a značnou část území

křížové výpravy francouzského krále Ludvíka IX. Svatého směřovaly do Egypta a Tunisu

Třetí křížové výpravy se zúčastnil také císař Fridrich J. Barbarossa, který však na jejím začátku zahynul

V roce 1204 dobyli účastníci 4. křížové výpravy křesťanský Cařihrad a založili zde několik desetiletí trvajících Latinské císařství. Na snímku nejstarší vyobrazení města (košem 1420)

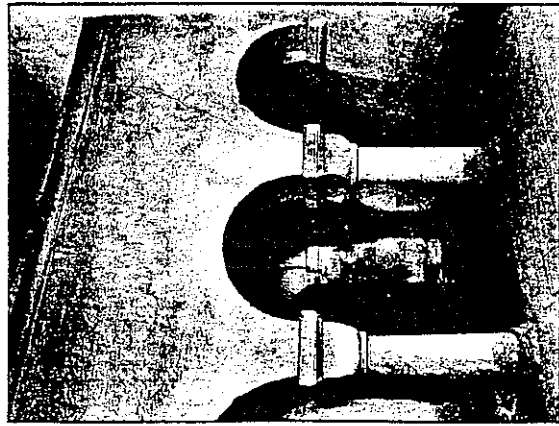
Tragický koniec očakával rád templárov, ktorý vznikol po prvom křížovej výpravě v Jeruzaleme.
 V roce 1312 byl papežem na základě naléhání francouzského krále zrušen
 a velmistř s dalšími členy byl upálen

Jízdní vojsko Viléma Dobývatele útočí na opěšalé Sasy v bitvě u Hastingsu roku 1066.
 Nahotě podle tapisérie z Bayeux, která vznikla nedlouho po bitvě,
 dole v předstávě moderního ilustrátora

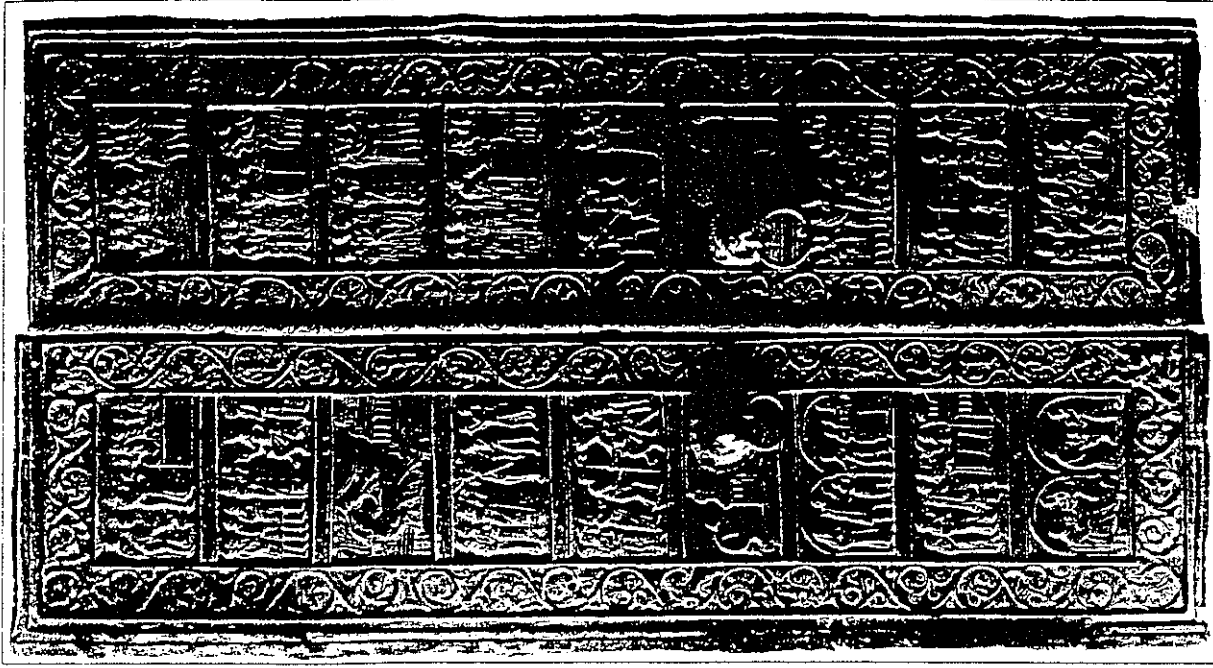
V první polovině 12. století začali normanští šlechtici stavět v Anglii kamenné hrady na umělých pahorcích (na snímku Restormel v Cornwallu)

Dříve než kamenné hrady si šlechtici v českých zemích stavěla u svých dřevěných sídel kostelíky se západní tribunou, která sloužila zakladatelské rodině

Ve druhé polovině 12. století, v době císaře Barbarossy, byla postavena románská falc v Chebu, který tehdy ovšem ležel na říšském území

Románské bronzové dveře katedrály v Hnězdně přibližují názornou formou prostému věřícímu život a umučení svatého Vojtěcha

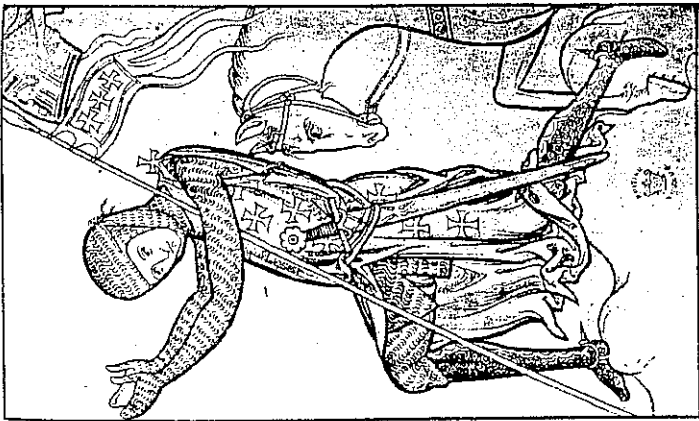
Biskup (v tomto případě sv. Vojtěch) dostává investituru od římského císaře (šle o Otta II.)

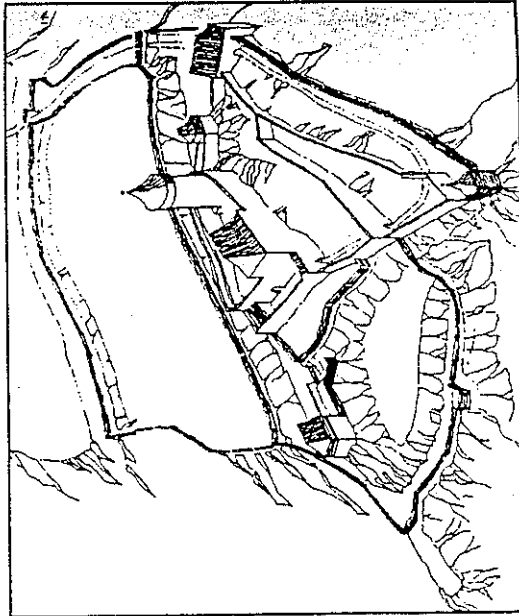
Císař Jindřich II. předává kapitule v Bambergu dílo Řehoře Velikého

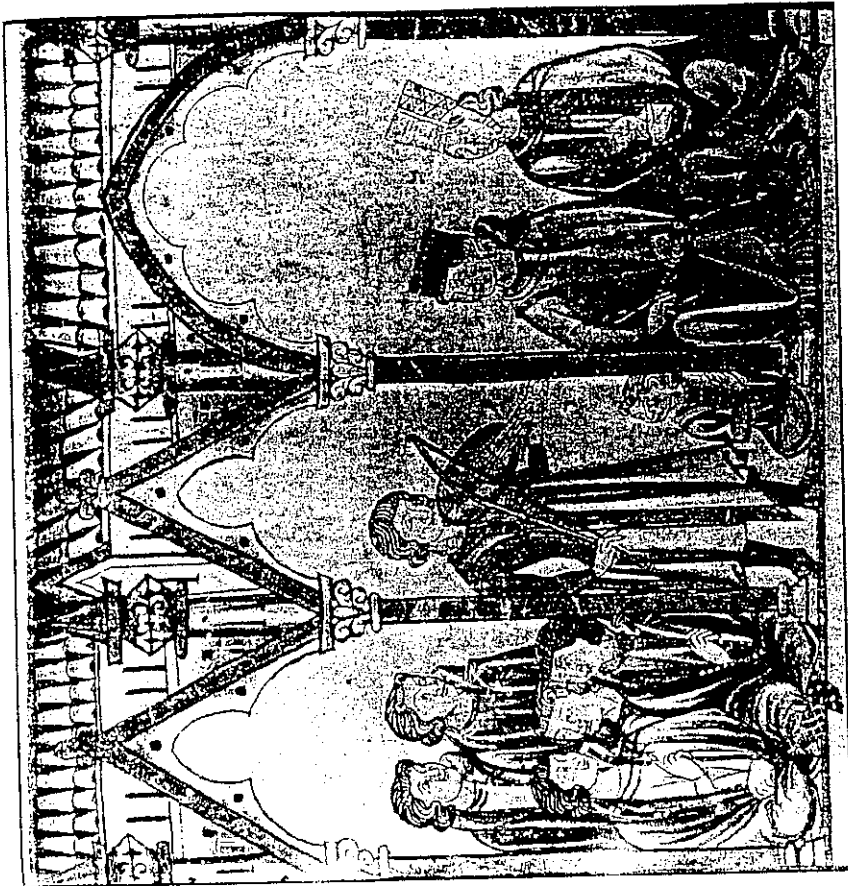
V tzv. Bamberkém jezdecki hledali mnozí podobu některého ze síředověkých císařů, nejspíše Konráda III. ze štaufské dynastie

Výzbroj rytíře, v tomto případě knízačka, kolem poloviny 13. století

Od poloviny 13. století vznikají i v Čechách a na Moravě kamenné šlechtické hrady (na obrázku rekonstrukce hradu Auersperku podle P. Šimečka). Jde většinou o jednoduché stavby s obrannou věží, obytným palácem a příslušným opevněním

Vyobrazení knížecího dvora, naslouchajícího přednesu dvorské lyriky

Hostina pořádaná velmožem románského období

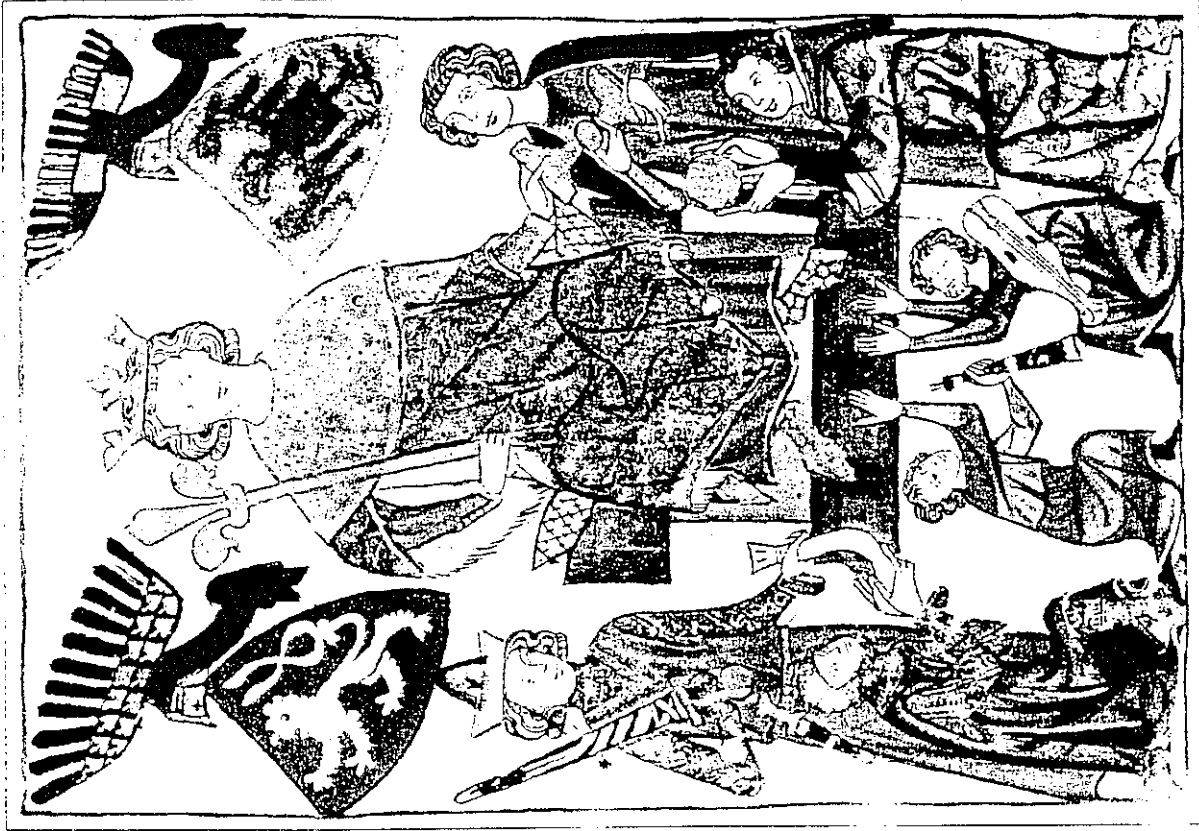
Ryffersky Lirraj podle rukopisu Manesse

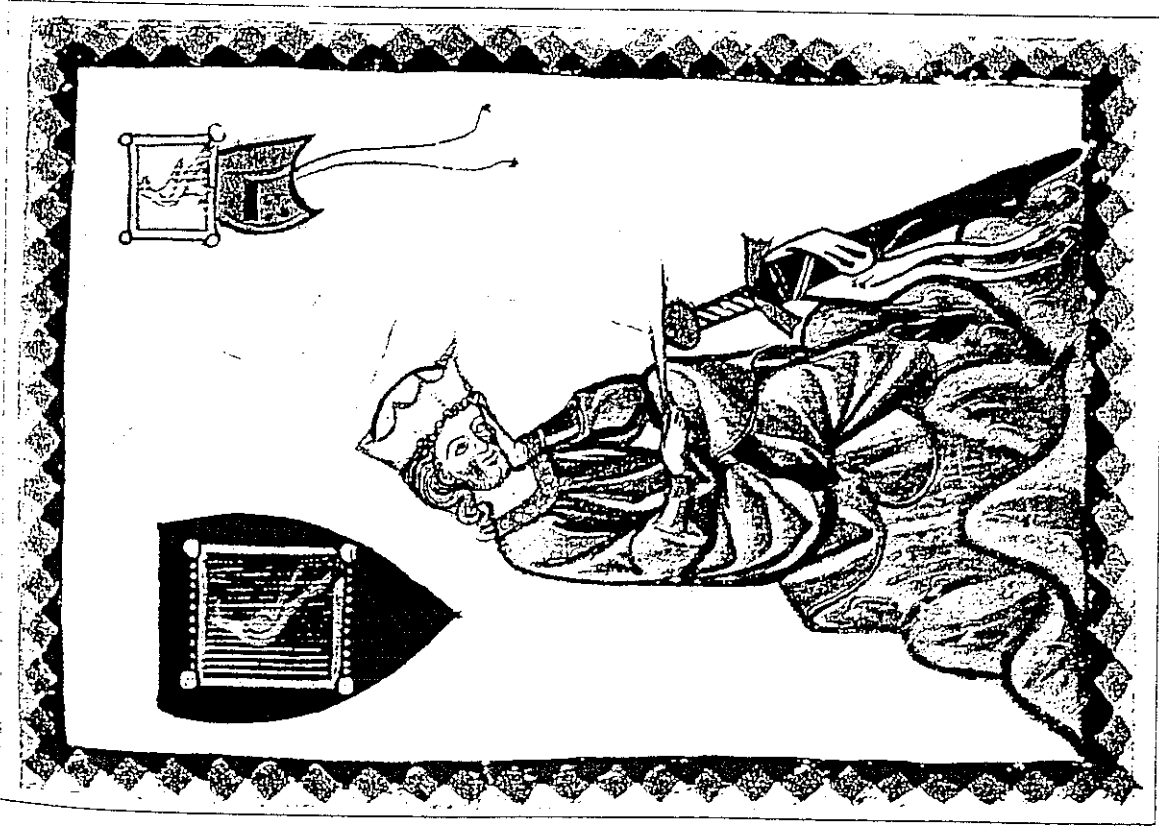
Hlavními náměty rozsáhlé středohornoněmecké skladby Píseň o Nibelunzích jsou zrada a msta. Romantizující výjev, jak Kriemhilda obviňuje králova zbrojníka Hagena z vraždy svého manžela

Vítězný Rudolf Habsburský nad mrtvolou poraženého Přemysla Otakara II. v bitvě u Suchých Krmí roku 1278

Přemyslův syn Václav II. v rukopisu Manesse jako mecenáš básníků a hudebníků

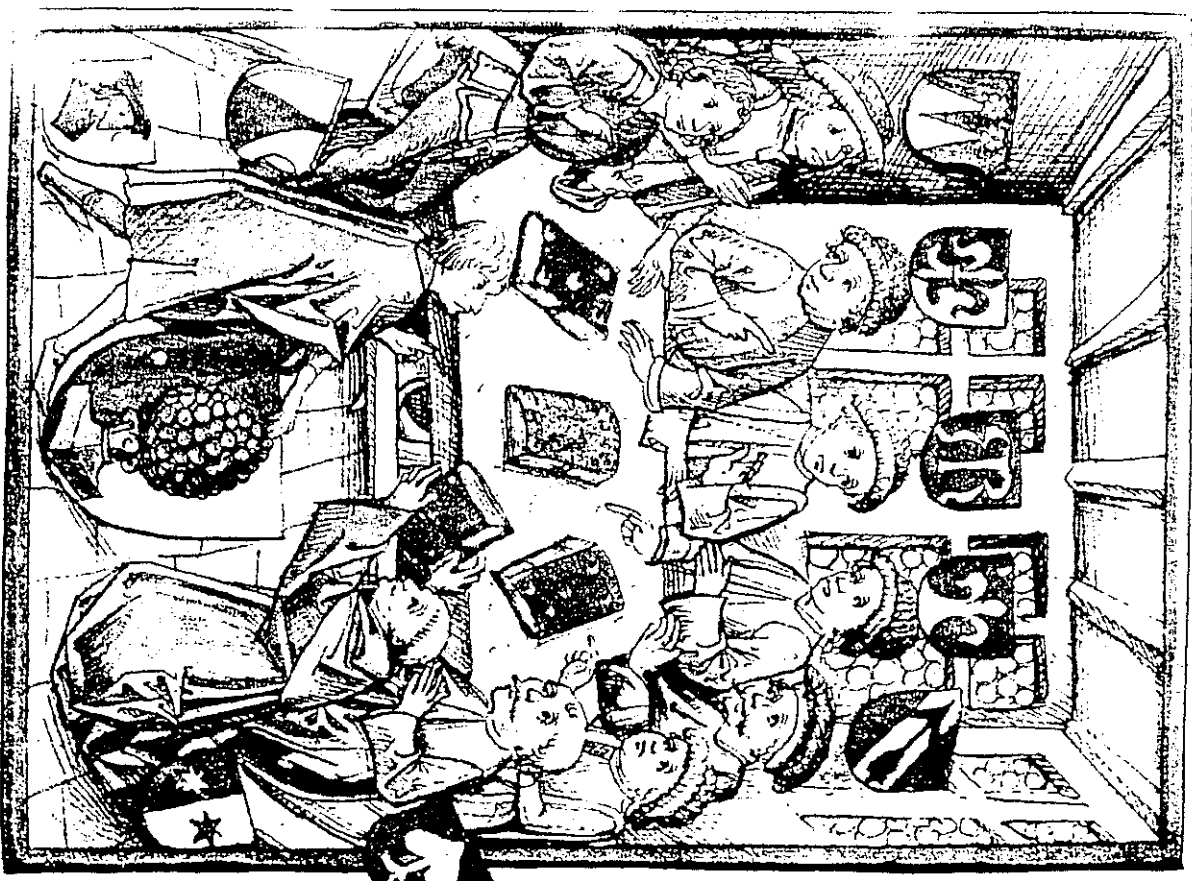
Jeden z nejslavnějších minnesänggrů Walthier von der Vogelweide v rukopisu Manesse

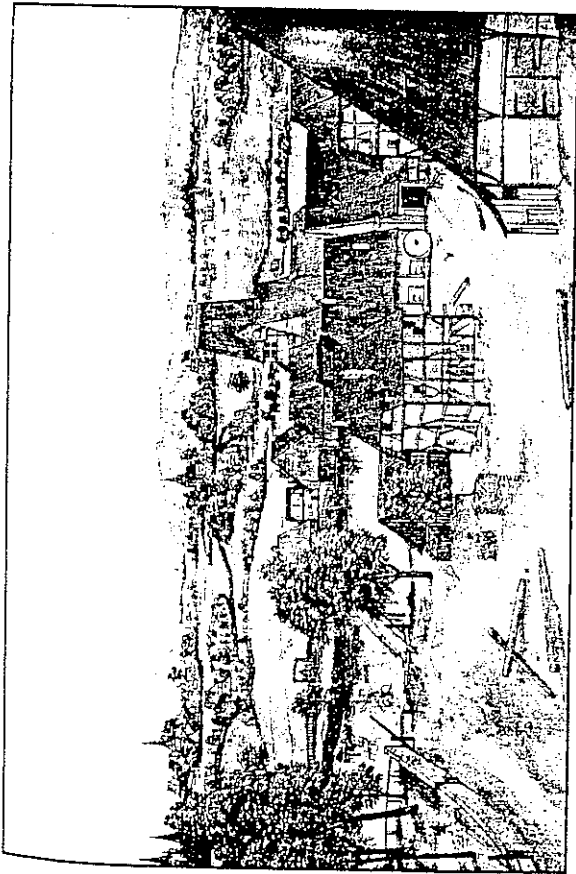
Za jednu z patronek středověké špitální péče byla považována sv. Alžběta Duryňská

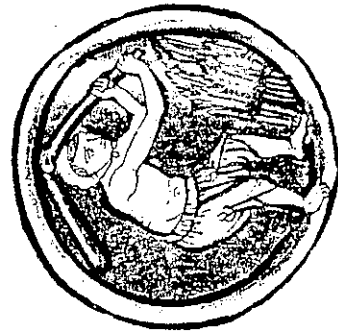
Lékaři ve špitálním sále.
Iluminace z 15. století ukazuje pacienty v postelích i ambulanci ošetřeni

Na zasedáních městské rady se řešily důležité otázky chodu města

Vesnice s krajinou v Německu na konci 15. století (akvarel Albrechta Dürera)

Zemědělské činnosti z měsíčního cyklu v Žalláři z Limoges (konec 13. století)

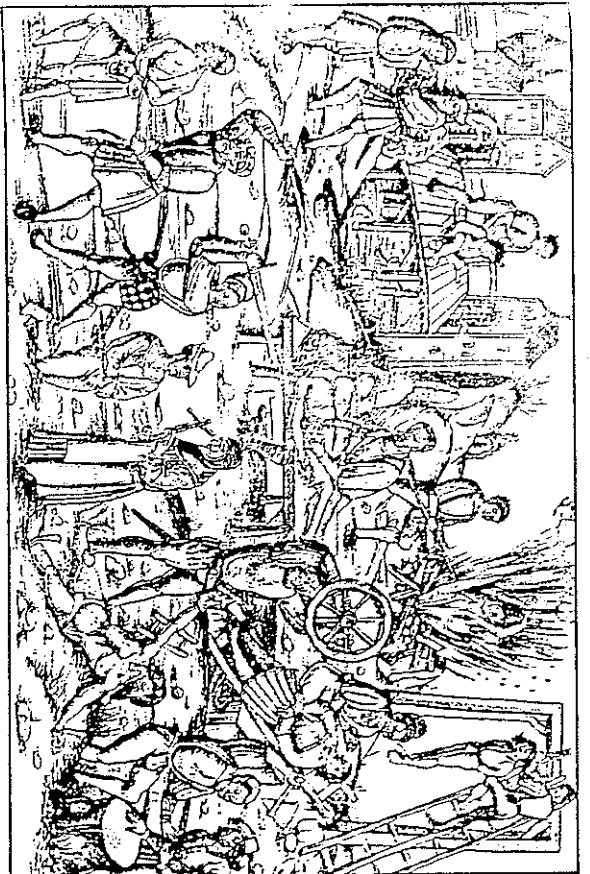
Založení vsi lokátorem podle heidelberského rukopisu Saského zrcadla (první čtvrtina 14. století)

Sklizeň obilí a sříz ovce podle Hodinek věvody z Berry

Sedláci ohřívající se u ohně

Skála středověkých trestů byla nesmírně široká

Iniciála M z Mator verborum zobrazuje oběšeného židáše. Trestem oběšení bývali ve středověku trestáni často silniční lupiči. Viselec na šibenicích u cest a městských bran působil jako odstrašující příklady

Plus nocles moyracifno fut
 hie. M. adbat. sigano di. G. rhu.

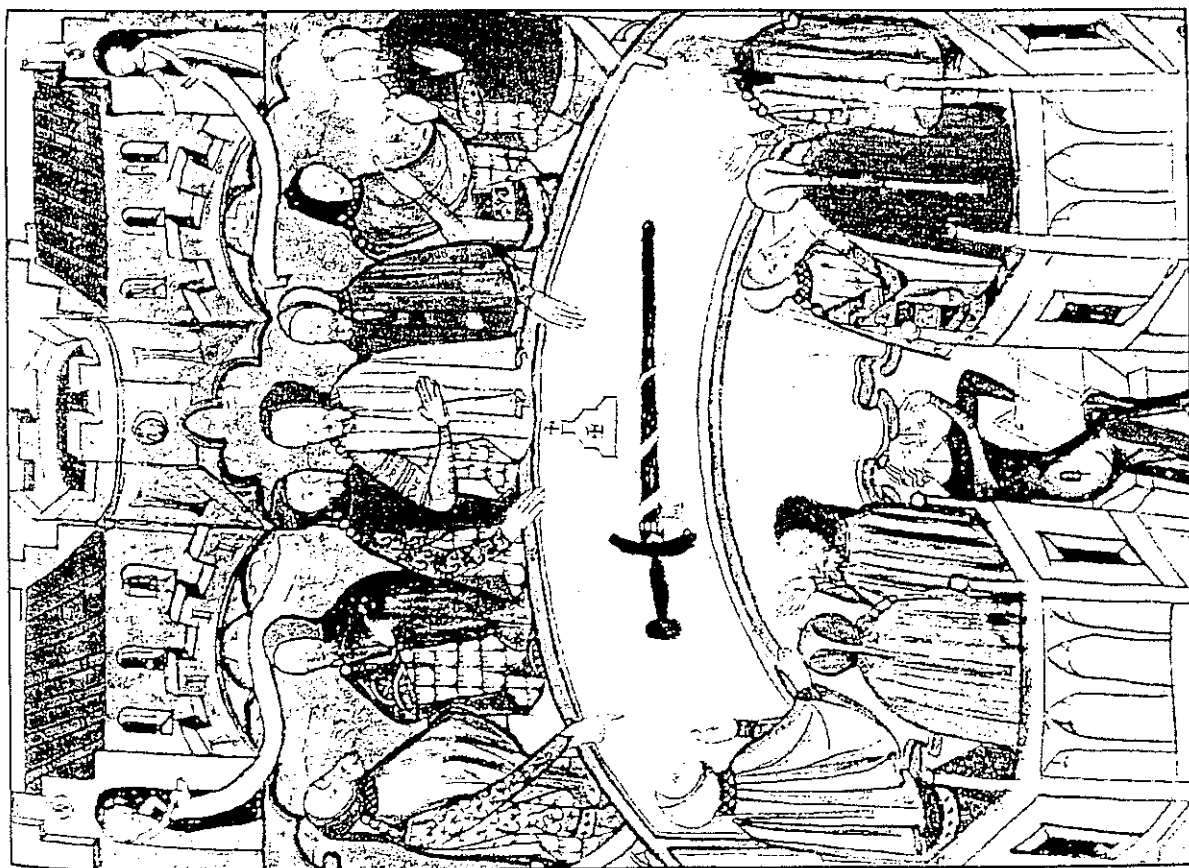
Sedláci odevzdávají svěmu pánovi peněží i naturální dávky

Ve středověku se věřvalo, že čarodějnice mohou svými kouzly přivolat déšť a krupobití

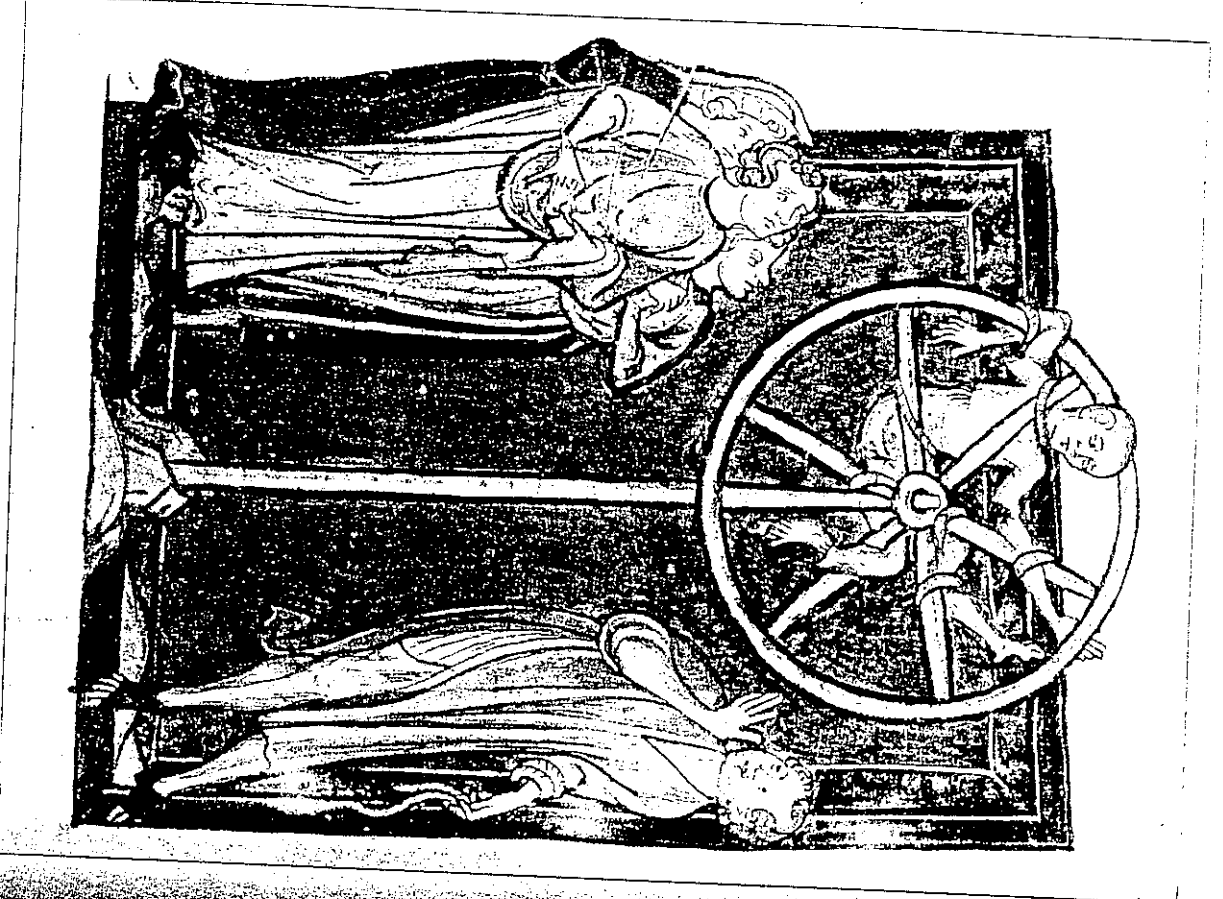
Slet neboli sabat čarodějnic býval oblíbeným námětem uměleckých zobrazení

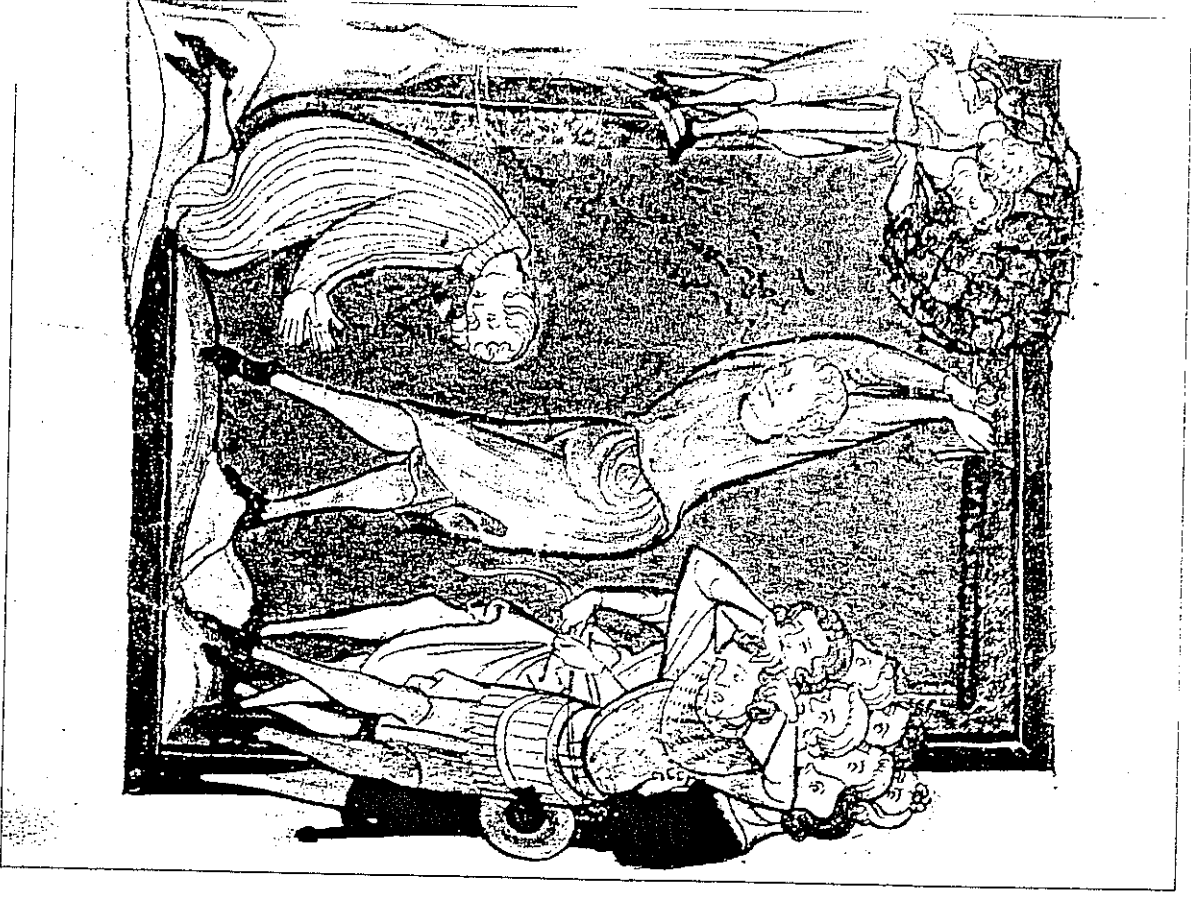
Zasedání městského soudu podle herfordské právní knihy

Drasličky účinek na přihlížející mívalo vpletení rozlámaného těla odsouzence do kola

Stěti bývalo považováno za „čestnější“ způsob popravy

říká Lví srdce, po francouzsku Coeur de Lion a po anglicku Hearsh of Lion. Píše se 6. dubna léta Páně 1199, a král sotva přežije tuto noc.

Táhl s malým vojskem sem na jihozápad Francie, k úplně bezvýznamnému hnízdu, které předtím nikdo neznal, které si však teď jako místo, kde zemřel král Richard, získá pochybnou slávu. Tady v Châlusu patří rebelskému hraběti Adomatovi z Limoges ubohá pevnost, kterou chtěl Richard Lví srdce dobýt a srovnat se zemí. Náčelník jeho žoldnů Mercadier bez námahy vzal ztečí první bašty a vydal se pak s Richardem na obhlídku, aby se poradili o postupu na příští den.

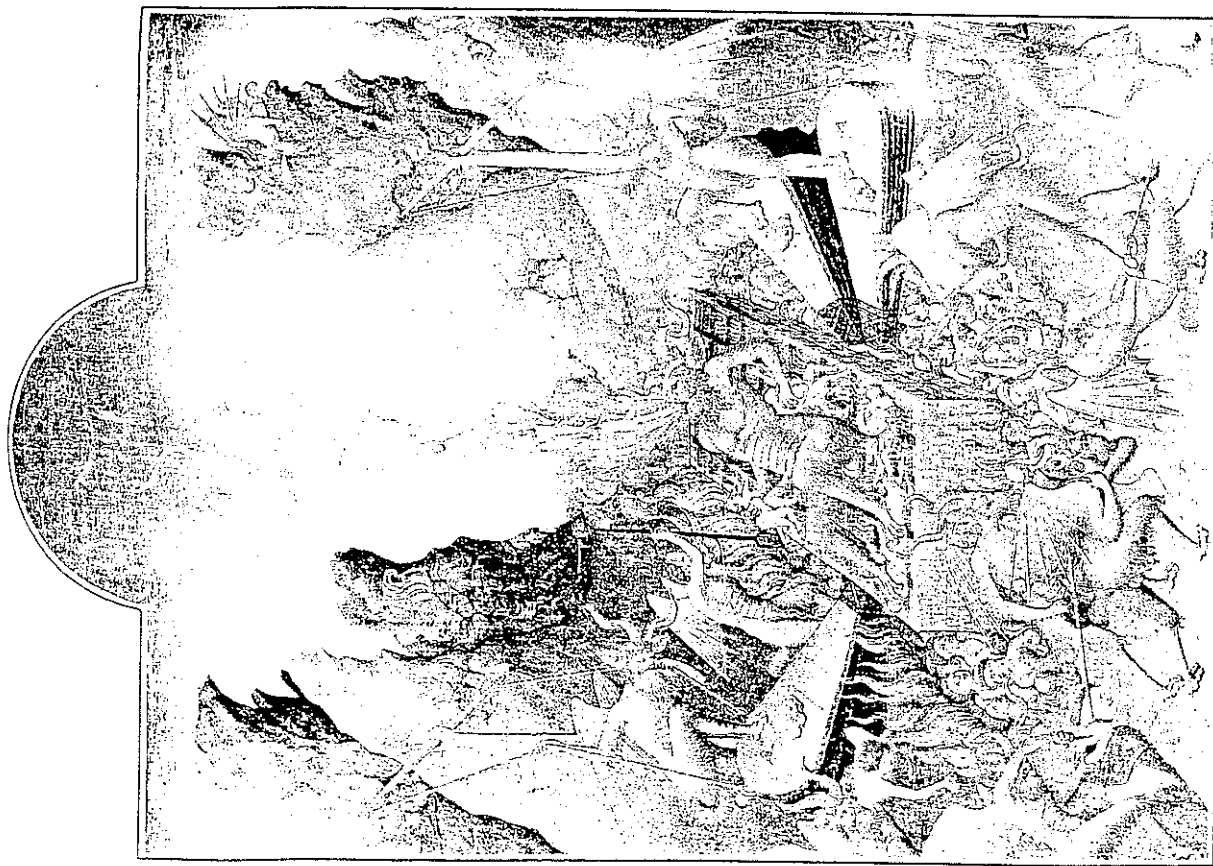
Bylo nepochybné, že pevnost padne; a díky té sebedůvěře si oba počínali lehkomyšlně. Došli příliš blízko k jedné věži, kterou ještě držel nepřítel, a odamtud jeden střelec zasáhl krále z kuše do šíje mezi krkem a ramenem. Vlastně to nijak těžké zranění nebylo, jenže to celé zbabral medikus. Tak dlouho se šfoural nožem kolem rány, aby našel odštěpek, který se ulomil z šípů, až se rána nakonec zanítila. Král dostal horečky.

Mercadier mezitím pevnost dobyl. Zajal i nešťastného střelce a přivlekl ho do tábora. Bertranda Gourдона, jak se ten muž jmenuje, nebylo třeba nutit k výpovědi mučením. Stál za svým činem a prohlásil, že na Richarda střelil proto, že král v dřívějších bojích zabil nejen jeho otce, ale navíc i dva jeho bratry. Richard měl pro rozhořčení střelce pochopení a odpustil mu. Dokonce mu daroval svobodu. Mercadier však střelce potají ponechal ve vazbě, poněvadž zřejmě předpovídal královu smrt. A teď se na něm krutě mstí, přestože král ještě dýchá.

Právem se můžete zeptat, co vlastně anglický král pohledává tady v jihozápadní Francii. To je dlouhá historie, ale já vím, co a jak, protože u královny, která už viděla sedmdesát sedm zim, jsem už mnoho let, i když nejsem tak stará jako ona. Znala jsem ji, už když byla velmi mladá a oslnivě krásná.

Narodila se v Bordeaux, ale vyrůstala v Poitiers, kde vládl její dědeček. Byl to ochlasta, rošťák a zkurvysyn. Ale taky velice dobrý trubadúr. Eleonora ho skoro neznala. Bylo jí teprve šest let, když zemřel. Její otec, akvitánský vévoda Vilém X., byl chlap jako hora, sílu měl jako medvěd a lidé si vyprávěli, že snědl tolik, co osm lidí dohromady. Přes svou sílu se rozžehnal se světem už v osmatřiceti letech, a protože i jeho jediný syn, Aigret, zemřel velmi mladý, stala se Eleonora jako nejstarší dcera najednou akvitánskou vévodkyní.

Nevím, jestli si o tomto vévodství dovedete udělat obrázek. Aspoň tohle. Zahnuje nesčetná hrabství a baronie, a některá jména jako Poitiers nebo Armagnac, Perigord nebo Auvergne, Gaskoňsko nebo

Mocnosti pekelně vyobrazené umělci na stěnách chrámů i sráncích knih vbuzovaly v divácích hrůzu z věčného zatracení, jemuž může propadnout nenapravitelný hříšník

Limousin budete i vy určitě znát. Tam všude sedí vazalové akvitánských vévodů, kteří jsou proto mnohem bohatší a mocnější než francouzský král, který byl v těch letech nejen starý, ale také velmi nemocný. A tak není divu, že nasadil všechny páky, aby svého hohyžel moc ošklivého syna Ludvíka oženil s krásnou vévodkyní. Oba byli ještě velmi mladá, bylo jim myslím 16 let, a nikdo se jich nepál, co si o tom myslí. Tak to na tehdejších dvorech chodilo vždycky. Byli spolu oddáni v Bordeaux.

Byl už nejvyšší čas, poněvadž králice nato starý král zemřel a Eleonora, tak jako se zničehonic stala vévodkyní, byla teď najednou královnou Francie a samozřejmě i své milované Akvitánie. Ale její muž, ten Ludvík, se k Eleonore, která teď – dá se říci – milovala život se vším všudy, vůbec nehodil. Jí se libila spousta věcí, před nímiž se její svatouškovský manžel, který občas dokonce žil v klášteře, heda třásl hrůzou. V té době jsem přišla ke královně do služby, a tak všechno to hádání dopadalo z bezprostřední blízkosti i na mne.

Pak nadešel den, kdy král své mladé choti oznámil, že chce teď splnit svůj starý slib a táhnout na Jeruzalém. Eleonora samozřejmě neměla vůbec žádnou radost z toho, že má podstoupit tak namáhavou cestu. Odmítnout ale nemohla, a tak se spolu s ostatními dvorními dámmami, které musely jet také, rozhodla dopřát si na dlouhé cestě aspoň část toho komfortu, který měla doma. Vojevádci nebyli z obrovského trénu nijak nadšeni. Reptalo i duchovenstvo, které se strachovalo o ctnost poutníků, když se mezi stany potulovalo mnoho služiček a komorných. Na druhé straně člověk přece musí ty mladé lidi chápat. Jenom na cestu do Byzance potřebovalo vojsko skoro pět měsíců a těžko se dá čekat, že by se vojáci tak dlouho zdrželi všech tělesných radostí.

Byzance byla město, kde se mé paní moc libilo. Už jen ta poloha na Zlatém rohu a u Marmarského moře, ohromný přístav a nádherný palác. Bylo to město, které vypadalo, jako když je celé z mramoru a diamantů. Eleonora si lebedila v luxusu a nadšeně užívala pocty, jimiž byli hosté zavaleni. Ještě dnes si vzpomínám na jeden večer, kdy se královnou vrátila z hostiny v paláci a vyprávěla neuvěřitelné věci. Podlaha byla pokryta listky růžových květů, víno se pilo z tenoučkých barevných skleniček, servírovala se žabí stehýnka na zlatých mísách a maso se nejedlo rukama nebo nožem, ale podávalo se do úst tišternými stříbrnými vidličkami, s jejichž používáním museli hosty napřed seznámit.

Eleonora by byla nejraději zůstala v Byzanci celý život, tím spíš že se jí císař Manuel skoro vyzývavě dvořil, ale zbožný (a trochu právem

i zářlivý) Ludvík pořád natěhal, aby se už vyrazilo, což stále znovu vyvolávalo mezi manžely nekonečné spory. V Antiochii se Eleonora sešla se svým ještě docela mladým strýcem Raimundem, který tam měl své sídlo. Mohla se s ním bavít ve své mateřštině, jazykem langue-doc, a tak spolu strávili mnoho krásných hodin. Říkám to se vši náležitou diskretívností. Nechci se ani šířit o tom, proč z křížové výpravy bylo později fiasko. Nakonec se s nepořízenou odtáhlo zase domů, aniž křiváci uviděli Jeruzalém aspoň z dálky.

Manželství se už nedalo zachránit. Jak je to dnes u velkého pansiva obvyklé, sešlo se pár duchovních knížat a přesvědčili Svatého otce, že ti dva jsou příliš blízce spřízněni, než aby mohli být právoplatně oddáni. Papež manželství anuloval. Obě dcerky, které Eleonora svému Ludvíkovi porodila, zůstaly otcí a Eleonora si podržela své akvitánské vévodství.

Nebyla to žena, která by vydržela žít dlouho sama. Ohlížela se po muži, který by po všech stránkách odpovídal jejím přáním, a našla ho už po čtyřech měsících. Byl to o deset let mladší Jindřich Plantagenet z Angjou, vládce severozápadní Francie. Bylo mu teprve devatenáct let, ale stačil už zplodit dva bastardy, které vychovávali na jeho dvoře. Jindřich a Eleonora teď panovali nad celým západem země, ale přitom nemělo zůstat. Jindřich měl díky své matce jistá práva na anglickou korunu, a když panující král Štěpán z Blois nebyl už s to vyjít se svými barony, uplatnil Eleonorin muž své nároký a skutečně se jako Jindřich II. stal také ještě vládařem Anglie.

Jeho manželství s vášnivou Eleonorou bylo velice bouřlivé a Eleonora přiváděla na svět jednoho syna za druhým. Prvorozený umřel ještě jako malé dítě, a tak se korunám princem stal druhorozený syn Jindřich. Teprve pak následoval Richard jako třetí syn. Nebudu se tady pouštět do líčení politických zmátek oněch let, protože neměly s Richardem osobně skoro nic společného. Jedna smutná epizoda nás však tehdy všechny zdrtila.

Jindřich Plantagenet roku 1162 přemluvil svého přítele a důvěrníka Thomase Becketa, arcijáhna a kancléře jeho říše, aby se stal arcibiskupem v Canterbury. Sliboval si od toho, že Becket bude držet duchovní na uzdě, ale stal se pravý opak. Sotva se Becket stal arcibiskupem, vrátil králi Velkou pečeť kancléře, poněvadž, jak pravil, dvěma páňům – papeži a králi – nelze sloužit. Jindřich zůstal jako opářený. Z jeho přítele Thomase se stal obhájce církve a nebyl dokonce ochoten ani k nějakému kompromisu.

Roztržka mezi nimi se nakonec prohloubila natolik, že Thomas Becket uprchl do Francie, k úhlavním nepřátelům anglického krále.

Odtud se sice ještě vrátil do Anglie, ale nadále zůstal nepohodlným zastáncem církve, a tudíž nutně královým nepoddajným protivníkem. A pak se to stalo. Jednoho večera roku 1170, když na královském dvoře opět došlo k neblahému sporu, vykřikl Jindřich, rudý vztek, do kruhu svých mužů: „Cožpak mě nikdo z vás toho knězoura nezabaví?“ Něco takového člověk může říci, aniž by to myslel opravdu vážně, a při všem nepřátelství měl král svého někdejšího přítele svým způsobem pořád ještě rád. Ale čtyři rytíři z králova okolí vzali ten vášnivý výkřik vážně a zabili arcibiskupa v jeho katedrále. Jako pokání se král později dokonce dal na místě, kde k vraždě došlo, v levé straně lodi canterburské katedrály, veřejně zbičovat.

Manželství Jindřicha s Eleonorou se vyvíjelo jako mnohá jiná. Zastávají vás, pro kterou oba neviděli slabé stránky toho druhého, nakonec vyprehála, ale kromě ní spolu neměli mnoho společného. Král si teď vydržoval souložnici jménem Rosamunda, dceru jednoho normanského rytíře, a Eleonora se okamžitě začala starat už jen o svého nejmilovanějšího syna Richarda, který se nejprve stal akvitánským vévodou. Byla také vždycky na straně svých synů, když se bouřili proti stále tyranšějšímu otci, byla kvůli nim dokonce uvězněna a musela přihlížet, jak si její muž po Rosamundině smrti docela otevřeně opatřil novou milostnici. Jmenovala se Alice, byla dokonce dcerou francouzského krále a vlastně vyhlédnuta jako Richardova nevěsta. Ale protože se otec lfbila, zabral si ji prostě pro sebe. Tak to tehdy chodilo.

Potom, v osmdvaceti letech, zemřel korunní princ Jindřich. Od té chvíle to šlo s otcem rychle z kopce. Richard, který se teď stal následníkem trůnu, dosáhl propuštění své vězněné matky, které už zatím bylo dvaadesát let, ale stále ještě působila imponantně i skromně, pokorně a zároveň hrdě. Na rozdíl od svého muže, který vůči hledě chátral. Sám pořádal orgie, zatímco jeho lidé hladověli. Obkloupal se šejdří a děvčkami, ztloustl a páchl jako vepř. A znovu v rodině vznikly spory. Fronty byly stále stejné: matka spolu se syny proti otci. Eleonora byla znovu uvězněna a zůstala ve vazbě až do roku 1189, kdy král zemřel a Richard se ujal jeho dědictví.

Ještě předtím, než o rok později Richard vyrazil na křížové tažení, obstarala mu matka nevěstu se skvělým věnem: navarrskou princeznu Berengarií. Jenže se zdálo, že Richard neví, co si s ní počít. Napadlo mi, že nikdy neměl žádnou milostnou historku a že se, na rozdíl od jiných mladých pánů jeho stavu, o ženy skoro vůbec nezajímal. Dvakrát sice sám sebe obvinil z „protipřirozených hříchů“, ale dodneska nevím, co tím měl vlastně na mysli. A také s tím nechci mít nic společného.

Když se král vydal do Svaté země, pokoušela se Eleonora s pomocí hrstky oddaných mužů dozírat na vládní záležitosti, které Richard přenesl na svého mladšího bratra Jana. Jemuž se říkalo „Bezzemek“. Tento Jan se ale neustále ocital na hranici velezrady. Udržoval totiž živou korespondenci s francouzským králem, který samozřejmě chtěl Richardovu nepřítomnost využít pro sebe. Dalším zrádce byl podle mne také kancléř William Longchamps a situace se stala natolik kritickou, že se náš pán musel horempádem dohodnout s pohanským sultánem Saladinem, aby se dostal rychle domů a celou tu mizernou pakáž, která se roztahovala na královském dvoře, vyhnal.

V létě roku 1192 odplula jeho paní Berengaria z přístavu v Akku. Král ji následoval o něco později. Ale zatímco královna bezpečně doplula do Brindisi, Richardovu loď silné bouře odklonily ze směru, takže nakonec přistál poblíž Benátek. Ve Svaté zemi si Richard svým bouřliváctvím, ale i svým vyjednáváním se Saladinem, které si mnozí vykládali jako zradu, opatřil spoustu nepřátel. Nejvíc ho však nenáviděl Leopold Rakouský. Richardovi muži ho totiž po dobytí Akka hluboce urazili, když zaslápali do bláta jeho korouhve, kterou si chudý vévoda dovolil ve své pýše vztýčit vedle korouhve královy. Podle jiných k tomu došlo, když vévoda chtěl králi sebrat jedno příštíří u Emaus. Ať tak či onak, právě tomuto Leopoldovi teď Richard padl do rukou.

Stalo se to takto. Po nedobrovolném přistání u toho podivuhodného města, které je prý postaveno na vodě, se král pokusil v doprovodu jediného panaše nepoznaný protlouct do země Sasů, kde vládl jeho švagr Jindřich, jemuž Němci říkali „Lev“. Ve městě Vídní se však dopustil osudné chyby, když nechtěje být poznán poslal nakupovat svého panaše, ale dal mu s sebou jen velký kus zlata. To samozřejmě vyvolalo velkou pozornost. Kde přišel ten otrhaný mládenec ke zlatu? Přírozeně nebylo příliš těžké panaše přimět, aby prozradil, kde jeho pán přenocuje.

O králově zajetí se však vypráví i jiná verze. Podle ní se král prozradil sám, když si vlastnoručně opékal kuře, ale zapomněl si předtím stáhnout svůj drahocenný prsten. A podle toho ho prý poznali.

Proti všemu právu – poněvadž všichni křížáci byli pod ochranou církve – Richarda zajali a předali ho jeho úhlavnímu nepříteli Leopoldovi. Ten zase nepovažoval za nic nespravedlivého, když učiní zvláštní potěšení německému císaři Jindřichovi a vydá mu jeho anglického kolegu. A císař – ať ho bůh za to navždycky smaží v pekle – neměl ovšem nic lepšího na práci, než napsat mé královně dopis, v němž stálo, že chce-li dostat zpátky svého syna, musí pouze zaplatit 150 000 marek